

Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα Ψυχολογίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Πτυχιακή Εργασία

Θέμα:

Η ενδοατομική πολιτισμική σύγκρουση και ταυτότητα των μεταναστών

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Ξένια Χρυσόχου

Φοιτήτρια:
Dragana Milekić

email: milekic@gmail.com

A.M. : 0614M005

Αθήνα, Ιούνιος 2016

εις μνήμην του πατέρα μου

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	4
Περίληψη	5
Εισαγωγή.....	5
Η θεωρία των Μηχανισμών Επεξεργασίας της Ταυτότητας -MET.....	5
Μετανάστευση και ταυτότητα.....	7
Μεθοδολογία.....	9
Συμμετέχοντες.....	9
Διαδικασία συνέντευξης.....	10
Αναλυτική διαδικασία.....	11
Ανάλυση.....	12
Ταυτότητα και συνεκτικότητα.....	12
Παράδοση και συνεκτικότητα.....	13
Η σημασία της προέλευσης και της ρίζας για την συνεκτικότητα της ταυτότητα.....	14
Η εθνική ταυτότητα ή το τι μας καθορίζει.....	14
Συνεκτικότητα και αυτοαποτελεσματικότητα.....	16
Ασυμβατότητα / Συμβατότητα.....	17
Αυτοαποτελεσματικότητα.....	19
Αυτοπεποίθηση και αυτοαποτελεσματικότητα.....	19
Οι δεξιότητες και ικανότητες.....	21
Επιβεβαίωση της σταδιοδρομίας/ επαγγελματική αποτελεσματικότητα.....	23
Ευκαιρίες για την επιτυχία.....	24
Το αίσθημα του ανήκειν και η ταυτότητα.....	26
Αυτοεκτίμηση.....	27
Αυτοεκτίμηση και κύρος της χώρας.....	28
Αυτοεκτίμηση και εκτίμηση της χώρας.....	30
·Αγωγή.....	30
·Φιλία.....	31
·Εκπαίδευση.....	32
Μοναδικότητα.....	33
Μοναδικότητα και αυτοεκτίμηση.....	34
Συμπεράσματα.....	34
Βιβλιογραφία.....	37
Παράρτημα.....	40

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλαν άμεσα και έμμεσα στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας.

Ευχαριστώ την καθηγήτρια μου Χρυσοχόου Ξένια για την εποπτεία και βοήθεια της.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους διδάσκοντες του ΠΜΣ Τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου (κατεύθυνση Κοινωνική Ψυχολογία των Συγκρούσεων), ιδιαίτερος τους καθηγητές Ζερβή Χ, Προδρομίτη Γ, Χαντζή Α.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ για όλες τις συμμετέχουσες της έρευνάς μας, χωρίς την προθυμία και την υπομονή τους δεν θα είχαμε τα αποτελέσματα μας.

Ευχαριστώ τους συμφοιτητές μου για την αλληλεπίδραση.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου και τους φίλους μου για την υποστήριξη και τη βοήθεια τους. Ιδιαίτερος θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους: Milan Janošević, Sanja Vučković και τους συναδέλφους Λυμπέρη Δημητρόπουλο, Κων/νο Χριστοδουλίδη.

Ενδοατομική πολιτισμική σύγκρουση και ταυτότητα μεταναστών

Περίληψη

Η συγκεκριμένη έρευνα είχε ως στόχο να μελετήσει την ενδοατομική σύγκρουση στην ταυτότητα των μεταναστών. Θεωρούσαμε ότι η μετανάστευση λόγω της κοινωνικής αλλαγής μπορεί να απειλήσει την ταυτότητα των ατόμων και ταυτόχρονα να αποτελέσει κίνητρο αφομοίωσης στην χώρα υποδοχής. Η εμπειρία της αίσθησης απειλής της ταυτότητας περιγράφηκε από γυναίκες σέρβικης καταγωγής (N=13) που μένουν μόνιμα στην Ελλάδα. Ακολουθώντας τη θεωρία των Μηχανισμών Επεξεργασίας της Ταυτότητας (Breakwell, 1986) έχουμε δείξει πως η μετανάστευση επηρεάζει τις τέσσερις κινητήριες αρχές της θεωρίας (συνεκτικότητα, ιδιαιτερότητα, αυτοεκτίμηση και αυτοαποτελεσματικότητα). Έτσι φαίνεται ότι, αφενός η αρχή της αυτοαποτελεσματικότητας επιφέρει μεγαλύτερη απειλή για την Σέρβικη ταυτότητα των υποκειμένων της έρευνας μας και αφετέρου διακρίνονται οι αρχές, με βάση τις οποίες αυτές οι γυναίκες υιοθετούν ή όχι στοιχεία της Ελληνικής ταυτότητας. Επίσης δείξαμε ότι οι αλλαγές στη ζωή του ατόμου, ως αποτέλεσμα μετανάστευσης συνοδεύονται από έντονα συναισθήματα. Λόγω του γεγονότος ότι οι γυναίκες αυτές έζησαν την εμπειρία της διάλυσης της χώρας τους (πρώην Γιουγκοσλαβίας) σημειώνεται η επίδραση των μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών στη διαμόρφωση της ταυτότητας των ατόμων.

Λέξεις κλειδιά: ταυτότητα, μετανάστευση, απειλή, θεωρία των Μηχανισμών Επεξεργασίας της Ταυτότητας, Σέρβα, Γιουγκοσλαβία

Εισαγωγή

Το θέμα τις προβληματικής μας είναι η ενδοατομική πολιτισμική σύγκρουση και ταυτότητα των Σέρβων μεταναστών στην Ελλάδα. Οι ταυτότητες δεν αποτελούν σταθερά και αμετάβλητα στοιχεία. Πρόκειται για νοητικές κατασκευές που διαμορφώνονται σταδιακά σύμφωνα με τις εκάστοτε κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές συνθήκες (Μαράτου-Αλιφάντη, 1999). Οι μετανάστες αντιμέτωποι με την αποδοχή ή μη της κοινωνίας υποδοχής στην προσπάθεια να προσαρμοστούν στο νέο περιβάλλον, θα αφομοιωθούν ή θα ενσωματωθούν στο νέο πολιτισμικό περιβάλλον. Έτσι βρίσκονται σε μια ασυμφωνία, η οποία γεννά μια σύγκρουση σε ενδοατομικό επίπεδο. Για να επιλύσουν αυτήν την σύγκρουση πρέπει να βρουν μια ισορροπία μεταξύ της διατήρησης της δικής τους πολιτισμικής ταυτότητας και της υιοθέτησης της πολιτισμικής ταυτότητας της κοινωνίας υποδοχής.

Η θεωρία των Μηχανισμών Επεξεργασίας της Ταυτότητας - MET

Η θεωρία των Μηχανισμών Επεξεργασίας της Ταυτότητας - MET (Breakwell, 1986, 1992, 2001, 2010, Jaspal & Cinnirella 2010. Vignoles, Chryssochoou & Breakwell 2002) υποστηρίζει ότι στην οικοδόμηση της ταυτότητας και την αλλαγή της ενέχουν οι κοινωνικο-ψυχολογικές διεργασίες

(μνήμη, συναισθήματα, διαπροσωπικές σχέσεις, κοινωνικό πλαίσιο). Η θεωρία των μηχανισμών επεξεργασίας της ταυτότητας αποφεύγει τη διχοτόμηση μεταξύ ατομικής και κοινωνικής ταυτότητας. Η θεωρία προσπαθεί να δώσει απάντηση στο ποιες είναι οι αναγκαίες προϋποθέσεις μιας θετικής ταυτότητας, με ποιους τρόπους τα άτομα αντεπεξέρχονται στις απειλές της ταυτότητας τους, ποια είναι τα κίνητρα των ατόμων και των ομάδων για να υπερασπίσουν την αίσθηση του εαυτού.

Η θεωρία MET προτείνει ότι στη διαδικασία κατασκευής της ταυτότητας εμπλέκονται δύο μηχανισμοί: η αφομοίωση-προσαρμογή των νέων πληροφοριών στη δομή της ταυτότητας (ένα σύστημα μνήμης που απορροφά νέα προσωπικά στοιχεία, αξίες, στάσεις και τρόπους, και παράλληλα προσλαμβάνει καινούργια κοινωνικά στοιχεία όπως η ένταξη στην ομάδα και διαπροσωπικά δίκτυα) και η αξιολόγηση του περιεχομένου της ταυτότητας (νοηματοδότηση και αξιολόγηση του περιεχομένου της ταυτότητας, το θετικό ή αρνητικό πρόσημό της). Οι μηχανισμοί αυτοί καθοδηγούνται από τέσσερις κινητήριες αρχές: τη διαχρονική και διαπεριστασιακή συνεκτικότητα (η αίσθηση ότι ο εαυτός παραμένει ίδιος), την ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλες ταυτότητες (το άτομο είναι μοναδικό), την αυτοαποτελεσματικότητα/αίσθηση ελέγχου (Bandura's, 1977 Self-Efficacy Theory) και την αυτοεκτίμηση (αίσθηση αυτοαξίας, πόσο καλή ή κακή είναι η ταυτότητα) (Breakwell, 1992).

Η διαχρονική και διαπεριστασιακή συνεκτικότητα υποδηλώνει την ανάγκη του ατόμου για την κατάκτηση της συνέχειας και της ομοιότητας με τον εαυτό του. Λόγου χάρι ένας μετανάστης στο καινούργιο κοινωνικό πλαίσιο έχει αποκοπεί με αυτό που ήταν πριν, τις συνήθειες, τον τρόπο ζωής και τις σκέψεις του και θα έχει την ανάγκη να αναζητήσει μια ισορροπία. Η μοναδικότητα υπογραμμίζει την ανάγκη για ανάδειξη της ξεχωριστής προσωπικότητας και ιδιαίτερης ταυτότητας του κάθε ατόμου. Για παράδειγμα μπορεί ένα άτομο με διπλή εθνική ταυτότητα να αναγνωρίζει και να ξεχωρίζει την μοναδικότητα και υπέροχη της μιας ταυτότητας του έναντι της άλλης, μέσα από την αλληλεπίδραση του με τις κοινωνικές και διαπολιτισμικές δομές. Η αρχή της αυτοαποτελεσματικότητας φανερώνει την ανάγκη του ατόμου για έλεγχο και αυτορρύθμιση της ζωής του, την προσπάθεια του δηλαδή να υπερβεί τα αισθήματα της ματαιώσης και την ανικανότητα που μπορεί να δημιουργήσει η απειλή της ταυτότητας του. Ένα παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση ενός μετανάστη που δεν κατέχει επαρκώς την γλώσσα της χώρας υποδοχής και επομένως αδυνατεί να αλληλεπιδράσει επιτυχώς στο φιλικό, κοινωνικό, πολιτισμικό νέο πλαίσιο, νιώθοντας ανίκανος. Η αρχή της αυτοεκτίμησης είναι υπεύθυνη για τα αισθήματα της προσωπικής ατάξιας του ατόμου.

Προεκτείνοντας τη θεωρία, οι Vignoles, Chryssochoou και Breakwell (2002) πρότειναν δύο επιπλέον κινητήριες αρχές: την ανάγκη του ανήκειν (διατήρηση συναισθημάτων της εγγύτητας και της αποδοχής από τους άλλους ανθρώπους) και την ανάγκη για νοηματοδότηση της ζωής. Η θεωρία υποδηλώνει ότι η ταυτότητα απειλείται κάθε φορά που το κοινωνικό πλαίσιο ματαιώνει την ικανοποίηση οποιουδήποτε από τα κίνητρα ταυτότητας. Όταν δηλαδή οι παραπάνω αρχές δεν εκπληρούνται επαρκώς, π.χ. λόγω κοινωνικών αλλαγών, τότε η ταυτότητα απειλείται. Τα άτομα

χρησιμοποιούν στρατηγικές αντιμετώπισης για την ελαχιστοποίηση της απειλής. Οι στρατηγικές που ενεργοποιούνται για την αντιμετώπιση της προσλαμβανόμενης απειλής κατά της ταυτότητας κινούνται σε τρία επίπεδα: το ενδοψυχικό (απομάκρυνση από την απειλή μέσω άρνησης ή με τη δημιουργία πλασματικών εαυτών, αποδοχή της κατάστασης, επαναξιολόγηση του περιεχομένου της ταυτότητας), το διαπροσωπικό (απομόνωση του εαυτού, αρνητισμός, υποβάθμιση της απειλητικής θέσης, συμμόρφωση με τη νέα κατάσταση) και το διομαδικό (συμμετοχή σε περισσότερες από μία ομάδες, αναζήτηση ομαδικής στήριξης, ανάληψη ομαδικής δράσης) (Breakwell, 1986).

Μετανάστευση και ταυτότητα

Η κοινωνική αλλαγή μπορεί να αλλάξει ριζικά την έννοια της ταυτότητας, καθώς μπορεί να αναμορφώσει την κοινωνική αναπαράσταση ενός ερεθίσματος ή την κοινωνική θέση. Οι αλλαγές μερικές φορές είναι μείζονες, όπως στην περίπτωση των ατόμων που προέρχονται από την πρώην Γιουγκοσλαβία, λόγω του ότι ως αποτέλεσμα πολέμου η χώρα τους έχει διαλυθεί και βρέθηκαν σε κατάσταση όπου έπρεπε να επαναδιαπραγματευθούν τις εθνικές τους ταυτότητες, όπως δείχνουν τα αποτελέσματα της έρευνας των Timotijevic & Breakwell (2000) που έλαβε μέρος στην Αγγλία και διερευνούσε την απειλή της ταυτότητας που αντιμετώπισαν οι άνθρωποι που προέρχονταν από την πρώην Γιουγκοσλαβία. Η σύγκρουση την οποία βίωσαν και το γεγονός ότι βρέθηκαν χωρίς την θέληση τους σε μια ξένη χώρα είχε αρνητική επίδραση στην αυτοαποτελεσματικότητα και στην αυτοεκτίμηση, όμως αυτή τους η εμπειρία τους έκανε να νιώθουν περισσότερο ανεξάρτητοι. Όπως συμπεραίνουν οι ερευνήτριες δεν υπήρχαν στοιχειώδη δεδομένα ότι η απειλή της ταυτότητας των συγκεκριμένων ατόμων έχει τερματιστεί. Η διάλυση της χώρας επέφερε αλλαγές στην ταυτότητα αυτών των ανθρώπων λόγω του ότι η υπερκείμενη ταυτότητα του να είναι Γιουγκοσλάβοι έχει αντικατασταθεί με εθνοτικές ταυτότητες του να είναι Σέρβοι, Βόσνιοι, Κροάτες, Σλοβένοι ... Στην περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, όχι μόνο έγινε η διάλυση της χώρας, αλλά και του συστήματος. Το κύρος της χώρας και η οικονομική κατάσταση άλλαξαν δραστικά και απότομα, οι πολίτες της Σερβίας ως πρώην Γιουγκοσλάβοι και πριν μεταναστεύσουν βίωσαν την απειλή της ταυτότητας σε όλες τις αρχές σύμφωνα με την θεωρία MET.

Οι άνθρωποι τείνουν να αντιλαμβάνονται τις ενδο-ομάδες τους - όπως τα έθνη, τις εθνοτικές κοινότητες, τα θρησκευτικά δόγματα, τις διευρυμένες οικογένειες, ως έχουσες - χρονική συνέχεια, ως οντότητες που κινούνται μέσα στο χρόνο (Reicher & Hopkins, 2001). Η συλλογική ιστορία έχει κεντρική θέση στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Σύμφωνα με την αντιλαμβανόμενη πολιτισμική συνέχεια (Sani, Bowe, Herrera, Manna, Cossa, Miao & Zhou, 2007, 2008) υπάρχει η ιστορική κατανόηση των ομάδων, ως κατέχουσες κάποια κεντρικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν χάνονται με το πέρασ του χρόνου, αλλά περνούν από γενιά σε γενιά. Θεωρούμε πως το ίδιο συμβαίνει και στο ατομικό επίπεδο. Μπορεί να προστεθεί άλλος ένας παράγοντας διαμεσολάβησης στην οικοδόμηση της ταυτότητας, η ασυμβατότητα (Incompatibility). Η ασυμβατότητα μεταξύ ταυτοτήτων εμφανίζεται μεταξύ των εθνικών και εθνοτικών ή / και θρησκευτικών ταυτοτήτων μέσα στα ολόενα και πιο πολυπολιτισμικά και πολυθρησκευτικά ευρωπαϊκά κράτη όταν θεωρείται ότι δυο ταυτότητες δεν μπορούν να συνυπάρξουν. Τέτοιες

αντιλήψεις είναι συχνές στις ευρωπαϊκές κοινωνίες που αισθάνονται να απειλούνται από την παρουσία των ανθρώπων που δεν μοιράζονται κοινή συγγένεια και κοινή ιστορία, και ως εκ τούτου θεωρούν ότι οι ταυτότητες των μεταναστών είναι ασύμβατες με τις δικές τους (Chryssochoou & Lyons, 2011). Σε αυτήν την περίπτωση οι διεθνείς διαμάχες μεταξύ αυτών των ομάδων μετατρέπονται σε ενδο-εθνικές. Οι ομάδες έχουν γενικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά τα οποία τους ενώνουν κάτω από μια σημαία. Περιστάσεις ή αλλαγές στην εθνική κουλτούρα και ταυτότητα μπορεί να θεωρούνται ως ασυμβίβαστες με το “ποίοι είμασταν πάντα”. Οι μετανάστες βρίσκονται αντιμέτωποι με μια καινούργια πατρίδα, αναπόφευκτα υπάρχει μια σύγκριση και σύγκρουση των διαφορετικών πολιτισμικών καταβολών.

Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας του Tajfel, κάθε άτομο, σε κάθε κοινωνία, ανήκει σε μια σειρά από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες (π.χ. το φύλο, τις εθνοτικές ομάδες, τις θρησκευτικές ομάδες). Η αίσθηση του ανήκειν σε διαφορετική κοινωνική ομάδα είναι σημαντική για το άτομο, το οποίο τείνει να θεωρεί τα μέλη της δικής του ομάδας ως όμοια και να τα διαφοροποιεί από τα μέλη άλλων ομάδων (Tajfel & Turner, 1979).

Ιδιαίτερη σημασία μπορεί να έχει η προκατάληψη της ομάδας υποδοχής απέναντι στους μετανάστες. Όμως προκατάληψη μπορεί να υπάρχει και από τους μετανάστες απέναντι στους ντόπιους και μπορεί να επηρεάζει την διαμόρφωση της ταυτότητας. Αν κάποιος έχει αρνητικά στερεότυπα σχετικά με την κυρίαρχη ομάδα, τότε θα αντιστέκεται στην ενσωμάτωση των στοιχείων αυτής της ταυτότητας και θα προτίμα να κρατήσει την παλιά του ταυτότητα, την οποία θεωρεί ανώτερη και πιο σωστή, ως προς τις αξίες, τις παραδόσεις, και τον τρόπο ζωής. Επίσης, από την άλλη η προκατάληψη την οποία βιώνουν οι μετανάστες από τους πολίτες της χώρας υποδοχής επηρεάζει την αυτοεκτίμηση και την ταυτότητα τους και συνήθως τους προκαλεί την αίσθηση ότι είναι κατώτεροι.

Αν η αίσθηση του ατόμου για την αυτοαξία αλλάζει με την μετανάστευση τότε αναπόφευκτα η ταυτότητα του απειλείται. Οι άνθρωποι έχουν ισχυρό κίνητρο να σκέφτονται θετικά για τους εαυτούς τους ώστε η αυτοεκτίμηση αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα αξιολόγησης της ταυτότητας και ιδιαίτερα της εθνοτικής ταυτότητας που είναι πηγή της αυτοεκτίμησης. Μια διαχρονική μελέτη σε ένα δείγμα ισπανόφωνων φοιτητών στις ΗΠΑ (Ethier & Deaux 1994) έδειξε ότι ο βαθμός εμπλοκής με την εθνοτική κοινότητα ορίζει τον τρόπο με τον οποίο θα διαπραγματευτούν την ταυτότητα. Οι φοιτητές απομακρύνονταν από την εθνοτική ταυτότητα τους, αν είχαν αίσθηση αυξημένης απειλής από το περιβάλλον και χαμηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης σε σχέση με την εθνοτική ταυτότητα τους. Στην στην έρευνά τους οι Portes, Celaya, Vickstrom & Aparicio (2012), μέτρησαν το πόσο κοντά νιώθουν οι μετανάστες δεύτερης γενιάς της Ισπανίας με την χώρα υποδοχής και τι απόψεις έχουν για αυτήν. Επίσης ενδιαφέρθηκαν για το επίπεδο αυτοεκτίμησης των συμμετεχόντων και για το πως συσχετίζεται η αυτοεκτίμηση με την εθνική τους ταυτότητα. Η έρευνά τους έδειξε πως μόνο ένα τρίτο των συμμετεχόντων ταυτίζεται με την Ισπανία, ενώ τα υπόλοιπα υποκείμενα ταυτίζονται με την χώρα καταγωγής των γονέων τους. Αυτό

μοιάζει αντιφατικό, αν συλλογιστούμε πως τα άτομα αυτά γεννηθήκαν, παρακολούθησαν το σχολείο και διαμένουν στην Ισπανία και παρόλα αυτά, δεν θεωρούν τον εαυτό τους κομμάτι της ισπανικής κοινωνίας. Οι στάσεις τους προς την κοινωνία υποδοχής ήταν αρνητικές. Επιπλέον, η έρευνα έδειξε, ότι η πλειοψηφία των υποκειμένων δεν θέλει να μείνει μόνιμα στην Ισπανία. Όπως έχουν δείξει και διάφορες άλλες έρευνες, η πρώτη γενιά μεταναστών σε μεγάλο ποσοστό επιθυμεί να επιστρέψει στην χώρα καταγωγής (Sürig & Wilmes, 2011).

Άλλος ένας παράγοντας ο οποίος εμπλέκεται στην οικοδόμηση της ταυτότητας είναι το κύρος. Κάποιες ομάδες και άτομα έχουν υψηλότερο κύρος από τους άλλους μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Η θετική διομαδική διακριτότητα παρέχει στα μέλη των ομάδων μια θετική κοινωνική ταυτότητα. Η θετική διακριτότητα όπως αναφέρουν οι Sedikides & Strube (1997) ως μια διαδικασία ομαδικού επιπέδου θεωρείται ότι στηρίζεται σε ένα πολύ βασικό ανθρώπινο κίνητρο για αυτο-εξύψωση. Οι μετανάστες σε ένα καινούργιο κοινωνικό περιβάλλον μπορεί να έχουν χάσει το υψηλό τους κοινωνικό κύρος, καθώς είναι συνηθισμένο το φαινόμενο οι περισσότεροι μετανάστες να μην έχουν καταφέρει να εξασφαλίσουν την επιθυμητή δουλειά ανάλογα με το μορφωτικό τους επίπεδο, έτσι ώστε να κρατάνε σε ένα συρτάρι το πτυχίο του πανεπιστημίου και να δουλεύουν ως οικιακοί βοηθοί. Αυτό είναι ένα μεγάλο χτύπημα στην αυτοαξία του ατόμου. Αναμένουμε ότι, τα άτομα που θεωρούν ότι η χώρα τους έχει το μεγαλύτερο πολιτισμικό κύρος, εφόσον θα έχουν υψηλή αυτοεκτίμηση ως μέλη της ομάδας τους, θα τείνουν να διατηρούν την ταυτότητα τους και μην ενσωματώνουν το περιεχόμενο της νέας ταυτότητας στη ταυτότητα της χώρας προέλευσης.

Στο τέλος πρέπει να αναφερθεί ότι άλλος ένας παράγοντας που επηρεάζει την ταυτότητα του ανθρώπου είναι η προσωπικότητα του. Τα άτομα μπορούν να διαφέρουν ως προς το επίπεδο της απειλής της ταυτότητας που μπορεί να προκληθεί λόγω κοινωνικών αλλαγών με βάση τις ατομικές διαφορές στη σημασία της ικανοποίησης ορισμένων κινήτρων ταυτότητας (Bardi, Jaspal, Polek & Schwartz 2014).

Το ερευνητικό μας ερώτημα είναι πως η Ελληνική ταυτότητα επηρεάζει τις τέσσερις κινητήριες αρχές για την ταυτότητα των Σέρβων μεταναστριών στην Ελλάδα, ποια από τις τέσσερις αρχές δημιουργεί την μεγαλύτερη απειλή στην Σέρβικη ταυτότητα αλλά ποια αρχή την βελτιώνει.

Μεθοδολογία

Συμμετέχοντες

Στην έρευνα έχουν συμμετάσχει 13 γυναίκες σέρβικης καταγωγής, οι οποίες έχουν γεννηθεί στην Πρώην Γιουγκοσλαβία και τώρα μένουν νόμιμα στην Ελλάδα. Τα λιγότερα χρόνια διαμονής στην Ελλάδα ήταν 5 και τα περισσότερα 34 χρόνια. Η ηλικία κυμαίνεται από 29 μέχρι 62 ετών. Οι συμμετέχουσες είχαν διαφορετικό κοινωνικό, οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο, όπως και διαφορετική οικογενειακή κατάσταση. Οχτώ ήταν παντρεμένες με Έλληνες, τρεις με Σέρβους και δυο δεν ήταν παντρεμένες. Εφτά γυναίκες ήταν υψηλού μορφωτικού επιπέδου (ΑΕΙ). Οι υπόλοιπες

είχαν τελειώσει το Λύκειο. Πέντε συμμετέχουσες ήταν άνεργες το χρονικό διάστημα, που πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις, από τις οποίες μια ήταν εθελόντρια και υπήρχε και μια φοιτήτρια. Πιο αναλυτικά το βλέπουμε στο παρακάτω πινάκo.

Όνομα	Ηλικία	Οικ. Κατάσταση	Επάγγελμα (Σερβία)/δουλειά στην Ελλάδα	Έτη στην Ελλάδα
Sara	29	ανύπαντρη	Φοιτήτρια	10,5
Magdalena	52	παντρεμένη / Σέρβος	Γραμματέας / καθαρίστρια	19
Tijana	32	παντρεμένη / Έλληνας	Τεχνολόγος τρόφιμων/ άνεργη	5
Maja	42	παντρεμένη / Έλληνας	Πωλήτρια / Υπεύθυνη καταστήματος	14
Milica	47	παντρεμένη / Έλληνας	Γιατρός / Γιατρός- ιατρείο	14
Nada	45	παντρεμένη / Έλληνας	Οικονομολόγος/ νοικοκυρά	21
Isidora	42	παντρεμένη / Έλληνας	Μάγειρας/ νοικοκυρά	17
Sofija	55	παντρεμένη / Έλληνας	Φοιτήτρια / Ανταποκριτής-διερμηνέας - αναγγέλων	25
Jasmina	54	χήρα / Σέρβος	Msc. Φιλολόγος/ Δημοσιογράφος - διερμηνέας- καθηγήτρια	30
Tamara	38	παντρεμένη / Έλληνας	Γιατρός / Γιατρός- σε ειδικευση	8
Natalija	62	παντρεμένη / Σέρβος	Φοιτήτρια/ Διερμηνέας - Αναγγέλων	34
Katarina	38	παντρεμένη / Έλληνας	Τεχνικός Μηχανολογικών Εγκαταστάσεων & Κατασκευών/ άνεργη	6
Jana	36	ανύπαντρη	Γιατρός / εθελόντρια - άνεργη	11

Υποσημείωση: Τα ονόματα είναι αλλαγμένα

Διαδικασία συνέντευξης

Όλες οι συμμετέχουσες ενημερώθηκαν, ότι πρόκειται για μια έρευνα, που μελετάει πως οι άνθρωποι, οι οποίοι ήρθαν πριν μερικά χρόνια στη Ελλάδα βιώνουν αυτή την εμπειρία. Όλες είχαν προηγουμένως είχαν ενημερωθεί, ότι η συνέντευξη μαγνητοφωνείται, ότι τα δεδομένα θα χρησιμοποιηθούν μόνο για ερευνητικό σκοπό, ότι η συμμετοχή τους είναι ανώνυμη και ότι δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις.

Ακολούθησε μια διεξοδική και σε βάθος ημιδομημένη συνέντευξη. Το πλάνο της συνέντευξης περιλάμβανε ερωτήσεις σχετικά με το λόγο της μετακίνησης τους στην Ελλάδα, το πως βλέπουν τον εαυτό τους από τότε που εγκαταστάθηκαν (συνεκτικότητα), την επιπολιτισμοποίηση, την αυτοεκτίμηση, την ιδιαιτερότητα σε σχέση με τις άλλες ταυτότητες, για την ασυμβατότητα μεταξύ των ταυτοτήτων, την αυτόαποτελεσματικότητα, τις αλληλεπιδράσεις με τους Έλληνες και την ικανοποίηση από την ζωή. Αναλυτικά οι ερωτήσεις βρίσκονται στο παράρτημα στο τέλος της εργασίας.

Η αρχική και τελική ερώτηση ήταν ίδια για όλες τις συμμετέχουσες. Η συνέντευξη ξεκινούσε με το να καλέσουμε τις ερωτώμενες να μιλήσουν λίγο για τον εαυτό τους και την απόφαση τους να μετακινηθούν στην Ελλάδα. Η τελική ερώτηση σχετιζόταν με το αν αυτή η εμπειρία επέφερε κάτι θετικό ή αρνητικό και αν εμπλούτισε τελικά την προσωπικότητα τους. Στο τέλος της συνέντευξης η ερευνήτρια τους ανέφερε συνοπτικά το τι συζήτησαν, και μπορούσαν να προσθέσουν κάτι αν το επιθυμούσαν.

Πιστεύαμε ότι θα ήταν καλύτερα οι συνεντεύξεις να γίνουν στην μητρική τους γλώσσα, για να μην είναι τα ελληνικά το εμπόδιο στο να εκφραστούν πιο ελεύθερα. Οι συνεντεύξεις έχουν πραγματοποιηθεί από την ερευνήτρια, η οποία είναι και η ίδια σέρβικης καταγωγής, γεννημένη στο Βελιγράδι και μητρική της γλώσσα είναι τα σέρβικα. Για να αποφύγουμε την πιθανή ταύτιση και να μειώσουμε την επιρροή που μπορεί να έχει το γεγονός, ότι οι συνεντεύξεις έχουν πραγματοποιηθεί από ένα άτομο σέρβικης καταγωγής, αποφύγαμε αυστηρά να χρησιμοποιήσουμε στις ερωτήσεις λέξεις όπως εμείς, εμάς. Επίσης στις ερωτήσεις όπου υπήρχε αναφορά στην Ελλάδα και στην Σερβία, αλλάζαμε την σειρά αντιστοιχίας των χωρών.

Οι συνεντεύξεις είχαν διάρκεια το λιγότερο μισή ώρα μέχρι δυο ώρες. Έχουν πραγματοποιηθεί στην Αττική το χρονικό διάστημα από το Φεβρουάριο μέχρι τον Απρίλη του 2016. Οι περισσότερες έχουν γίνει στα σπίτια των συμμετεχουσών και μερικές στον εργασιακό τους χώρο, ατομικά. Όλες έχουν λάβει μικρή ανταμοιβή για την συμμετοχή τους, μια σοκολάτα.

Αναλυτική διαδικασία

Οι συνεντεύξεις ήταν μαγνητοφωνημένες, έχουν απομαγνητοφωνηθεί κατά λέξη και μεταφραστήκαν στα Ελληνικά. Η ανάλυση έχει γίνει σύμφωνα με την μέθοδο της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης (IPA) (Smith, Jarman & Osborn, 1999). Έχουμε επιλέξει αυτήν την μέθοδο επειδή μας επιτρέπει να νοηματοδοτούμε την πολυπλοκότητα της ανθρωπίνης εμπειρίας και των συναισθημάτων στο δικό τους κοινωνικό πλαίσιο και να ερμηνεύουμε τον λόγο των συμμετεχουσών σεβόμενοι την φαινομενολογία των απαντήσεων και δίνοντας φωνή σε κάθε μία από αυτές.

Κάθε συνέντευξη έχει διαβαστεί προσεχτικά επανειλημμένα. Ακολουθώντας την πρακτική της Ερμηνευτικής Φαινομενολογικής Ανάλυσης, κατά την διάρκεια της ανάγνωσης έχουν σημειωθεί οι πρώτες εντυπώσεις και ερμηνείες (Murray & Chamberlain, 1999. Storey, 2007). Στην συνέχεια έχουν δημιουργηθεί τα αναδυόμενα θέματα που με την σειρά τους έχουν οργανωθεί σε ανωτέρα/κύρια θέματα - κατηγορίες. Στην ανάλυση θα γίνει παράθεση του λόγου των συμμετεχουσών.

Ανάλυση

Ταυτότητα και συνεκτικότητα

Στην ανάλυση της ταυτότητας των μεταναστών σέρβικης καταγωγής, είναι αναπόφευκτο το γεγονός ότι μιλάμε για τους ανθρώπους που βίωσαν τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, της χώρας που υπήρξαν πολίτες. Με την απώλεια της χώρας έχουν βιώσει απειλή ταυτότητας. Έπρεπε επομένως να επαναδιαπραγματευθούν την εθνική τους ταυτότητα. Ως συνέπεια του πολέμου επίσης έχουν αντιμετωπίσει και μεγάλες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Η πολιτική και το εκπαιδευτικό σύστημα της πρώην Γιουγκοσλαβίας υποστήριζε την ισότητα όλων, ανεξάρτητα από την προέλευσή τους. Όλοι όσοι έζησαν στη Γιουγκοσλαβία, ήταν Γιουγκοσλάβοι κάθε διαχωρισμός με βάση τις εθνικές γραμμές δεν ήταν αποδεχτός. Ωστόσο, οι Σέρβες μετανάστριες στην Ελλάδα επαναπροσδιορίζουν τον εαυτό τους σαν Σέρβα, ξένη, μετανάστρια, Ελληνίδα, πρόσφυγας. Όπως λέει η Natalija:

Ερ: Νιώθατε σαν Γιουγκοσλάβα;

Α: Απολύτως Γιουγκοσλάβα. Απολύτως και πλήρως. Δεν ήμουν καθόλου εθνικίστρια .. Μεγάλωσα στη Γιουγκοσλαβία, αισθανόμουν τη Γιουγκοσλαβία ως χώρα μου. Αν έτυχε εκείνη την εποχή ο σύζυγός μου να ήταν Αλβανός, για μένα αυτό δεν θα είχε σημασία. Δεν υπήρξε τέτοιος διαχωρισμός. Γιουγκοσλάβος, απολύτως. Είμαι το παιδί της Γιουγκοσλαβίας το '54 γεννήθηκα .

Ερ: Και πότε αισθανθήκατε σαν Σέρβα;

Α: Μετά από όλα, μετά από όλη την τρομερή πολιτική κατάσταση. Μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Μετά την αίσθηση ότι οι Κροάτες και όλοι οι υπόλοιποι τραβάνε προς την μεριά τους. Πόνεσε, είναι τρομερό. Η διάλυση μιας χώρας. [...] Θέλω να πω, αυτά ήταν χαστούκια. [...]. Εγώ πραγματικά είχα συνειδητοποιήσει, ότι έζησα σε ένα ψέμα. Ψέμα, τεχνητή δημιουργία.

Ερ: Πώς το βιώσατε για την προσωπική σας ταυτότητα;

Α: Δύσκολα, δύσκολα. Πολύ δύσκολα. [...] Ήταν μεγάλος πόνος για όλους μας. Και για μένα, βέβαια. Δύσκολη ερώτηση. Απώλεια της ταυτότητας, η απώλεια μιας χώρας. Κατασκευή άλλης (χώρας). Στη συνέχεια θα δείτε ότι είναι ταπεινωμένη. Ότι δεν την λαμβάνουν υπόψη. Ότι μας χρησιμοποιούν για τους δικούς τους σκοπούς. Αυτό πονάει. Τότε καταλαβαίνεις ότι η Ευρώπη είναι καθαρά η πολιτική και τίποτα περισσότερο. Και συμφέρον. Και πώς να είσαι ευτυχισμένος; (Natalija, 62)

Βλέπουμε εδώ ότι η συμμετέχουσα δείχνει ισχυρή ταύτιση με την πρώην Γιουγκοσλαβία. Ισχυρή αίσθηση της ενότητας και απουσία δυναμικής της εθνικής καταγωγής. Το άτομο αισθάνεται ότι έχει χάσει την ταυτότητα. Η απειλή της συνεκτικότητας στην ταυτότητα οφείλεται σε ριζοσπαστικούς εξωτερικούς παράγοντες. Η αίσθηση απειλούμενης ταυτότητας συνοδεύεται από έντονα συναισθήματα. Έρχεται στο συμπέρασμα ότι όλα ήταν ψευδαίσθηση. Στην συνέχεια θα δούμε σε μια άλλη συμμετέχουσα ότι η συνεκτικότητα προστατεύεται μέσω μιας υπερκείμενης ταυτότητας του να είναι Σλάβα.

Να είσαι Γιουγκοσλάβος, δεν είναι συγκεκριμένα εθνική ταυτότητα. Η λέξη Γιουγκοσλαβία σημαίνει Νότιοι Σλάβοι. Στην πραγματικότητα έτσι μας μαθαίνουν ότι με την καταγωγή ήμαστε Σλάβοι. Δεν υπήρχε εθνική ταυτότητα. Δεν ξέρω πότε έγινα Σέρβα. Υποθέτω κάποια στιγμή όταν ήταν γελοίο να λέω ότι είμαι κάτι που δεν υπάρχει πια. Όταν η λέξη Γιουγκοσλαβία αντικαταστάθηκε από τη λέξη Σερβία [...] (Jana, 36)

Οι συμμετέχουσες στην έρευνα έχουν αντιμετωπίσει την απώλεια, την απειλή της ταυτότητας και την επαναδιαπραγμάτευση της με ένα βίαιο τρόπο. Η συνεκτικότητα απειλείται, διαλύεται η πατρίδα τους, συμβαίνουν αλλαγές στο σύστημα, στον τρόπο σκέψης. Ότι πίστευαν απότομα παύει να υπάρχει. Αυτό τους δημιουργεί μια αίσθηση ότι προδόθηκαν, ότι εξαπατήθηκαν. Πρόκειται για το πέρασμα από το είμαστε όλοι ίσοι στο είμαστε όλοι διαφορετικοί. Παύει να υπάρχει συλλογική ταυτότητα. Το βίωμα αυτό είναι συνοδευόμενο από τα συναισθήματα της θλίψης και του πόνου. Η αίσθηση των αξιών έχει αλλάξει, το κύρος του κράτους έχει πέσει κατακόρυφα.

Οι αλλαγές που ακολούθησαν τη διάλυση του κράτους και η ξαφνική αλλαγή από το μονοκομματικό στο πολυκομματικό σύστημα, καθώς και οι αλλαγές στις πεποιθήσεις και τα πιστεύω δημιούργησαν την αίσθηση ότι τίποτα δεν είναι μόνιμο και σταθερό και ότι όλα είναι μεταβλητές κατηγορίες. Ότι η συνέχεια δεν υπάρχει. Όπως φαίνεται σε αυτά που λέει η Nada το γεγονός αυτό τους κάνει πιο ευέλικτους στην αποδοχή αλλαγών.

Εμείς, ως άνθρωποι είμαστε αρκετά λογικοί, λόγω του ότι έχουμε περάσει κάποιες κρίσεις και περάσαμε κάποια συστήματα. Όταν αλλάζει ένα σύστημα σε ένα δεύτερο, τότε θα συνειδητοποιήσετε ότι κάθε σύστημα είναι πολύ εύκολο να μπορεί να αλλάξει. Και να βιώσεις είτε την κρίση είτε οτιδήποτε άλλο. Ότι τίποτα δεν είναι έτσι όπως φαίνεται και τίποτα δεν είναι σταθερό. Τότε νομίζω ότι ο λαός μας μπορεί εύκολα να προσαρμοστεί και στις δυσκολίες ζωής και στην ψυχαγωγία. [...] Δεν μεγάλωσα σε ένα ενιαίο σύστημα. Για να έχω ένα σύστημα αξιών, και να μπορώ να πω, αυτή είναι η παράδοση μου και δικό μου και αυτό είναι. Λοιπόν, να το έχω πιο βαθιά ριζωμένο μέσα μου, αλλά δεν το έχω. Και τότε δεν μπορώ να το υποστηρίξω τόσο. Ούτε οι γονείς μου δεν το διατηρούσαν τόσο. Και αυτοί ήταν ... τότε δεν υπήρχαν τόσο τα έθιμα. (Nada, 45)

Παράδοση και συνεκτικότητα

Για μεγάλο χρονικό διάστημα η θρησκευτική εκδήλωση δεν ήταν επιθυμητή στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Οι θρησκευτικές παραδόσεις και η παράδοση γενικά φαίνεται να μην αποτελούν σημαντικό παράγοντα για την διατήρηση της ταυτότητας στις περισσότερες γυναίκες που έχουν συμμετάσχει σε αυτήν την έρευνα. Επίσης, η εθνική ταυτότητα δεν είναι σε στενή σχέση με τη θρησκευτική παράδοση. Αλλά αυτό δεν είναι μια τάση που ισχύει για όλες τις ερωτηθείσες.

Αυτή την σέρβικη ταυτότητά μου την αισθάνομαι. Την αισθάνομαι έτσι αρκετά έντονα. Ίσως λόγο του περιβάλλοντος στο οποίο ζω. Ζεις σε μια ξένη χώρα, έτσι σε ξένη χώρα αισθάνεσαι την ανάγκη να διατηρήσεις αυτή την ταυτότητα. Να διατηρήσεις τις ρίζες σου. Απλά είμαι Σέρβος και αυτό είναι. Νομίζω ότι παίζει ρόλο. Νωρίτερα εντάζει, μέχρι που ήρθα εδώ δεν μου ήταν έτσι. Εντάζει Σέρβος, Σέρβος, όλοι ήμαστε Σέρβοι, έτσι δεν είναι. Ε, εδώ έχω την ανάγκη. Είμαι η Σέρβα και αυτό είναι, η οποία ζει στην Ελλάδα. [...]

Ερ: Διατηρείς την σερβική παράδοση και τα έθιμα στην Ελλάδα;

Α: Ναι. Θέλω, επειδή πιστεύω ότι μέσα από μένα ο γιος μου θα αγαπάει τη Σερβία. [...] Διότι, αν δεν το κάνω, αν δεν γιορτάζω τα Χριστούγεννα μας, αν δεν γιορτάζω με κάποια δικά μας έθιμά που έχουμε. Τότε νομίζω ότι χάνω την ταυτότητά μου εντελώς. Δική μου. Το τηρώ. [...] θέλω να υπάρχουν αυτά τα έθιμα στη ζωή μου. Και στην ζωή της οικογένειάς μου. Νομίζω ότι είναι πολύ σημαντικό για την ταυτότητα του παιδιού μου. Άπλα για να ξέρει, να γνωρίζει και την μια και την άλλη μεριά. Διότι δεν είναι μόνο Έλληνας. (Tamara, 38)

Αλλάζοντας το κοινωνικό περιβάλλον απειλείται η συνεκτικότητα στην ταυτότητα της. Η Tamara προέρχεται από ένα κοινωνικό πλαίσιο όπου δεν ήταν διαφορετική από τους άλλους ανθρώπους όσο αφορά την εθνική ταυτότητα και παράδοση. Η συνέχεια είναι σημαντική για το άτομο, τόσο για την ταυτότητα όσο και για την ψυχική του ισορροπία. Η απειλή που βιώνει έντονα προέρχεται και μέσα από την συνέχεια των γενεών, με την έννοια ότι μπορεί να χαθεί μέσα από τον γιο της αν δεν καταφέρει να αισθάνεται το παιδί της ως Σέρβος και να συνεχιστεί η ύπαρξη αυτής της ταυτότητας. Όπως λένε οι Sanji και συνεργάτες (2007, 2008) η αίσθηση της συλλογικής συνέχειας παρέχει υπαρκτική ασφάλεια στο άτομο. Βλέπουμε ότι το ίδιο συμβαίνει και στο ατομικό επίπεδο.

Η σημασία της προέλευσης και της ρίζας για την συνεκτικότητα της ταυτότητας

Η συνέχεια, του τι ήταν πάντα, διακόπτεται όταν ο άνθρωπος βρεθεί σε ένα καινούργιο περιβάλλον. Στα μάτια των άλλων είναι άγνωστος, είναι ξένος. Ποιος ήταν, ποια ήταν η οικογένεια του, ποιες είναι οι γνώσεις του, οι ικανότητες του κτλ. Όλα έχουν χαθεί. Έτσι ο μετανάστης βρίσκεται σε μια θέση όπου χρειάζεται να βρει τρόπο να γίνει κάποιος στα μάτια του άλλου. Δεν είναι το μόνο πρόβλημα που έχει το πως και αν θα υπάρξει στα μάτια του άλλου, το πρόβλημα είναι πιο περίπλοκο. Μέσα από αυτό που βιώνει χαλάει και η εικόνα που έχει ο ίδιος για τον εαυτό του.

Όταν είμαι στη χώρα μου, όταν είμαι με την οικογένεια, με τους συγγενείς μου, τότε εγώ με το όνομα και με το επώνυμο είμαι αυτή.[...] Οι γονείς μου ίσως ήταν ξέρω 'γω, ίσως γνωστοί, ίσως έκαναν κάτι και το γνωρίζουν οι άνθρωποι. Ως εκ τούτου γνωρίζουν και εμένα, και ως εκ τούτου έχουν κάποια (γνώμη) [...] Εγώ είμαι εντελώς άλλος άνθρωπος εκεί.[...] Και όταν έρθεις κάπου σε μια ξένη χώρα, τότε από που είσαι, ας πούμε, από τη Σερβία [...] νομίζω ότι αυτό είναι εντελώς άλλη εικόνα, και εσύ τότε είσαι κάποιος άλλος, είσαι ένας..., εννοώ ότι είσαι κανένας. Τώρα, κανένας; [...] Αλλά σε γενικές γραμμές, είσαι κάποιος που ήρθε. Και αυτός που ήρθε, δεν έχει την οικογένεια, δεν έχει κανέναν, κανείς δεν είναι πίσω του. Είναι μόνος του [...] αυτή είναι διαφορετική αίσθηση, η οποία δεν είναι τόσο θετική. [...] Και θα πρέπει να περάσει κάποιο χρονικό διάστημα να αποδειχθείς ... (Nada, 45)

Η συνειδητοποίηση της κοινωνικής αλλαγής και της αλλαγής της ταυτότητας πάνε χέρι χέρι (Breakwell, 1986). Στο προηγούμενο απόσπασμα, όπως μας λέει η Nada, φαίνεται ότι όταν ο μετανάστης έρχεται στην Ελλάδα απειλείται η συνέχεια του ποιος είναι, του ποιος ήταν πάντα. Πράγμα που οδηγεί ακόμα και στην αίσθηση ότι δεν είναι κανένας και θα πρέπει να δείξει ποιος είναι και να βάλει μια ισορροπία στην αυτοεικόνα και στην αυτοαξία του. Βλέπουμε την σημασία της προέλευσης και της ρίζας για την συνεκτικότητα της ταυτότητας.

Η εθνική ταυτότητα ή το τι μας καθορίζει

Σε αυτό το σημείο πριν προχωρήσουμε θα ήταν καλό να αναφέρουμε ότι ως πιο δύσκολη οι συμμετέχουσες θεωρούσαν την ερώτηση - τι σημαίνει να είσαι Σέρβος / Έλληνας κατά την γνώμη σας. Χρειαζόταν περισσότερη ώρα να σκεφτούν τι να απαντήσουν. Οι απαντήσεις τους δεν βασίζονταν τόσο σε κάποια χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς όσον αφορά το τι σημαίνει να είσαι Σέρβος, άλλα στο γεγονός ότι στην Σερβία μεγάλωσαν και πήγαν σχολείο κτλ. Από την άλλη οι απαντήσεις για το τι σημαίνει να είσαι Έλληνας βασίζονταν περισσότερο στην νοοτροπία. Μπορεί μέσα από αυτόν τον τρόπο να έκαναν συνδυασμούς και διαχωρισμούς με τα στοιχεία της Ελληνικής ταυτότητας, ανάλογα με το αν θεωρούσαν την ελληνική νοοτροπία κοντά ή μακριά σε αυτό που θα ήθελαν να είναι.

Ενδιαφέρον ήταν ότι υπάρχει μια τάση, η εθνική ταυτότητα να σχετίζεται με την εκπαίδευση και με την μητρική γλώσσα, αλλά και με την γλώσσα που κάνει κανείς κτήμα του. Όπως θα δούμε μας λένε παρακάτω οι συμμετέχουσες.

Ο Σέρβος είναι εκείνος που πήγε σχολείο και ο οποίος μεγάλωσε στο σύστημα αξιών και εκπαίδευσης της Σερβίας και του οποίου η μητρική του γλώσσα είναι Σέρβικα. (Jana, 36)

Πραγματικά δεν θεωρώ ότι η εθνική ταυτότητα αποκτάται ανάλογα με το ποιος είναι ο πατέρας σας. Θεωρώ τον εαυτό μου Σέρβα, γιατί τελείωσα την εκπαίδευση μου εκεί. Εκεί μεγάλωνα, εκεί μεγάλωσα. Αλλά εξακολουθώ να πιστεύω σε μια φράση που μπορεί να ακουστεί εδώ. Ότι οποίος άνθρωπος μάθει την ελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό μπορεί να γίνει Έλληνας. Με τον τρόπο σκέψης. (Sofija, 55)

Υπάρχει επίσης μια τάση να θεωρείται ότι η εθνική ταυτότητα επιβάλλεται από την κοινωνία. Από την άλλη μεριά ότι είναι κάτι με το οποίο γεννιέσαι.

Ερ: Αισθάνεσαι σαν Σέρβα ή Ελληνίδα;

Α: Ως Σέρβα. Τελεία.

Ερ: Γιατί;

Α: Δεν ξέρω, έτσι σου ενσταλάζουν οι γονείς. Είναι ριζωμένο μέσα μου, και δεν μπορεί να αποκοπεί. Η Σέρβα, χωρίς άλλη συζήτηση. (Tijana, 32)

Παρακάτω σε αυτό που μας λέει η Nada βλέπουμε ότι υπάρχει η άποψη πως η εθνική ταυτότητα επιβάλλεται από την τάξη στον κόσμο. Ότι η κοινωνία είναι αυτή που μας τοποθετεί στο να ανήκουμε σε μια ομάδα και η κάρτα μέλους που θα πάρουμε με την γέννηση είναι για όλη μας τη ζωή. Η αίσθηση που έχει η συμμετέχουσα είναι ότι αυτό που είναι, επειδή έτσι λένε και την προσδιορίζουν οι άλλοι. Δεν είναι στο χέρι της να επιλέξει την ομάδα. Άλλο ένα σημαντικό σημείο στο απόσπασμα είναι όταν σημειώνει πως η εθνοτική ταυτότητα δεν είναι κάτι που είναι προέχουσας σημασίας στη ζωή.

Θα μπορούσε να μ' αρέσει να είμαι Γιουγκοσλάβη ή να μ' αρέσει ο Βουδισμός ή κάτι τέτοιο. Όμως γεννήθηκα ως Σέρβος, Ορθόδοξος, και αυτό είσαι. Και όχι, δεν μπορώ ποτέ να είμαι κάτι δεύτερο ή τρίτο, αυτό επειδή το επιβάλλουν οι άλλοι. Εγώ όμως θα μπορούσα να είμαι και κάτι άλλο. [...]

Ερ: Νομίζετε ότι η εθνική καταγωγή είναι σημαντικό μέρος του εαυτού μας;

Α: Λίγο, όχι πολύ. Δηλαδή η εθνική καταγωγή αν απλά συμβεί, τότε αυτό είναι. Εάν συμβεί αυτό το ερώτημα. Πιστεύω ότι δεν είναι τόσο σημαντικό. Στην καθημερινή ζωή αυτό δεν εμφανίζεται καθόλου. [...]

Ερ: Πόσο σημαντικό είναι για εσάς προσωπικά, για τη δική σας ταυτότητα ότι είστε Σέρβα;

Α: Σημαντικό για μένα, για την προσωπική μου ταυτότητα, είναι πρώτα η οικογένεια. Αυτό είναι σημαντικό και εδώ. Δηλαδή αυτό για μένα είναι το πιο σημαντικό για την προσωπική μου ταυτότητα να είναι καλά τα παιδιά, ο σύζυγος και η οικογένεια. Να είναι καλά οι φίλοι μου. Η εθνική ταυτότητα, δεν θα έλεγα ότι είναι πολύ σημαντική για μένα. Δεν τρέφομαι πολύ από εκεί. [...] εγώ προσωπικά είμαι ανοιχτή ως προς όλες τις θρησκείες και απόψεις. (Nada, 45)

Η αίσθηση του ανήκειν και της πλήρους συμμετοχής στην πολιτιστική και δημόσια ζωή της χώρας ξυπνά την ελληνική ταυτότητα. Ο Gergen (1982) αναφέρει ότι το κοινωνικό κατασκεύασμα μπορεί να δημιουργηθεί ακόμα και μόνο από την χρήση της γλώσσας.

Αν αισθάνομαι σαν Ελληνίδα; Συχνά. Νιώθω σαν Ελληνίδα μέσω των εξωτερικών παραγόντων. Όταν ψηφίζω, όταν πάω να ψηφίσω. Όταν μαγειρεύω τα ελληνικά φαγητά. Όταν μιλάω με τον σύζυγο μου στα ελληνικά και απολαμβάνω την συζήτηση στα ελληνικά. Όταν μιλώ με τους συναδέλφους μου στην ελληνική γλώσσα. Όταν μπορώ να είμαι σε θέση να τοποθετηθώ σε όλες τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις της χώρας με όλη την καρδιά που μπορεί να χαρακτηρίσει και τον βέρο Έλληνα ή Ελληνίδα. Σε αυτές τις στιγμές, νιώθω απολύτως ως Ελληνίδα, γιατί σε αυτές τις στιγμές νιώθω ότι θέλω με όλη την καρδιά μου να γίνει το καλύτερο σε αυτό το κράτος και αυτό το έθνος και μπορώ να συνεισφέρω. Με κάθε δυνατό τρόπο.. (Sofija, 55)

Συνεκτικότητα και αυτοαποτελεσματικότητα

Τις αλλαγές που παρατηρούν στον εαυτό τους η πλειοψηφία τις θεωρεί αποτέλεσμα ωρίμανσης και όχι τόσο λόγω της διαμονής στην Ελλάδα. Όλες οι συμμετέχουσες έχουν αναφέρει την ωρίμανση ως κύρια αλλαγή. Στην περίπτωση που παρατηρούν και άλλες αλλαγές στον εαυτό τους, στην προσωπικότητα και το χαρακτήρα τους, το αναφέρουν ως κάτι που το έχουν μάθει, με την φράση “έμαθα από τους Έλληνες”. Δίνοντας με αυτό τον τρόπο δυνατότητα στον εαυτό τους να έχει έλεγχο στη νέα κατάσταση στην οποία βρέθηκαν. Ελέγχουν την κατάσταση, επιλέγουν συνειδητά τι είναι να υιοθετήσουν για να αισθάνονται καλύτερα με τον εαυτό τους και να είναι πιο αποτελεσματικές.

Η Ελλάδα με βοήθησε, ο τρόπος ζωής στην Ελλάδα με βοήθησε με κάποιο τρόπο να υλοποιήσω τον εαυτό μου. Να μεγαλώσω. [...] Δεν μου ανέπτυξε την αίσθηση της εθνικότητας με την έννοια ότι νιώθω σαν Ελληνίδα. [...] Στην προσωπική μου ανάπτυξη με βοήθησε η Ελλάδα.

Ερ: Με ποια έννοια;

Α: Για να γίνω πιο δυνατή, στην πραγματικότητα οι Έλληνες με έμαθαν να πολεμάω για τα δικαιώματά μου. Αυτό είναι αυτό που μου αρέσει, το κάλο που μου έκανε η Ελλάδα, η οποία μου δίδαξε ότι ένας άνθρωπος θα πρέπει να αγωνιστεί για τον εαυτό του. Το οποίο σε μας .. τουλάχιστον στην οικογένειά μου, υπήρχε, ότι ήταν ντροπή να διεκδικείς τα δικαιώματά σου. Ήσουν ένα μέρος συνόλου, εδώ είναι πολύ εμφανής η ατομικότητα. Έτσι με ενθάρρυνε να αναπτύξω την δική μου ατομικότητα. (Maja, 42)

Στην χώρα προέλευσης της τονιζόταν περισσότερο η συλλογικότητα, όπου δεν δινόταν έμφαση τόσο στις ατομικές διαφορές. Περισσότερη στήριξη στα προσωπικά της επιτεύγματα, την κάνουν να αισθάνεται πιο αποτελεσματική και να έχει περισσότερο αυτοπεποίθηση.

Έμαθα τα πράγματα εδώ. Κάποια άλλα πράγματα σχετικά με τη ζωή, όσον αφορά την συμπεριφορά. Επειδή λίγο-λίγο, σιγά-σιγά αρχίζεις και εσύ να σκέφτεσαι το ίδιο, να συμπεριφέρεσαι. Λες, είναι έξυπνο αυτό που εκείνος ... Δεν ήταν έτσι σε μας [...] Πως σκέφτεται ωραία εκείνος έτσι διπλωματικά. Κάποιες καταστάσεις, και τότε θα εκτιμήσεις και θα σκεφτείς πως αυτό είναι πολύ καλό. Και λες τώρα θα είμαι και 'γω έτσι, και έτσι θα σου μείνει. Μια μορφή της ωριμότητας. (Nada, 45)

Νομίζω ότι δεν είμαι το ίδιο άτομο. Καταλαβαίνετε ο άνθρωπος αλλάζει την επομένη μέρα, την, κάθε μέρα αλλάζει κάθε δευτερόλεπτο αλλάζει. Αλλά βεβαίως τα βασικά χαρακτηριστικά παραμένουν ίδια.

Ερ: Μήπως έχετε παρατηρήσει οποιαδήποτε αλλαγή στα στοιχεία της προσωπικότητας σας;

Α: Λοιπόν, να σας πω ναι. Αλλά και πάλι σας λέω δεν ξέρω πόσο αυτό έχει να κάνει με την Ελλάδα. Κατά τη γνώμη μου αυτό κυρίως έχει να κάνει με την ωριμότητα, όχι με την Ελλάδα. Έχει να κάνει με την ωριμότητα. Και με τις εμπειρίες που έχουμε στη ζωή. (Jasmina, 54)

Η ωριμότητα είναι θετική και αποδεκτή αλλαγή του εαυτού. Δεν απειλεί την συνεκτικότητα του ατόμου και την αίσθηση του τι ήταν πάντα. Θεωρείται ως μια φυσιολογική εξέλιξη. Μερικά από τα υποκείμενα ήταν αρνητικά ως προς την οποιαδήποτε αλλαγή πάνω στο εαυτό τους. Απαντώντας μονολεκτικά και αποκλειστικά: Είμαι το ίδιο άτομο που ήμουν πάντα, καμιά αλλαγή. Κατά την ώρα την συνέντευξης υπήρχε η αίσθηση ότι το ερώτημα, αν έχουν αλλάξει, θεωρήθηκε από μερικές συμμετέχουσες αρνητικό. Αυτή η αντίδραση μάλιστα μπορεί να επηρεάστηκε από το γεγονός ότι οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν από άτομο σέρβικης καταγωγής.

Ασυμβατότητα / Συμβατότητα

Ασυμβατότητα ίσως να μην είναι η κατάλληλη λέξη όταν μιλάμε για την πιθανή ασυμβατότητα της Ελληνικής και Σέρβικης ταυτότητας. Κατά την άποψη των υποκείμενων της συγκεκριμένης έρευνας πιο κατάλληλη λέξη θα ήταν η συμβατότητα. Υπήρχε η τάση από σχεδόν όλα τα υποκείμενα να αναφέρουν το κοινό παρελθόν, την κοινή ιστορία ως παράγοντα που κάνει αυτές τις δυο ταυτότητες να είναι συμβατές. Αυτό που θα περιμέναμε επίσης ήταν και η έντονη αναφορά στην κοινή θρησκεία, όμως δεν ήταν προέχουσας σημασίας στο συγκεκριμένο δείγμα. Υπήρξε και η αναφορά στην αγάπη και στην αλληλεγγύη μεταξύ των δυο λαών στην ιστορία. Παρόλο που παρατηρείται υψηλή ομοιότητα στην νοοτροπία φαίνεται ότι τα ιστορικά γεγονότα, οι διαφορετικές πολιτικές συνθήκες, φέρνουν διαχωρισμούς σε ορισμένα χαρακτηριστικά.

Πιστεύω ότι δεν είναι δύσκολο, ούτε στους Έλληνες να προσαρμοστούν να μένουν στη Σερβία, ούτε στους Σέρβους να προσαρμοστούν εδώ, επειδή έχουμε αρκετά όμοια νοοτροπία. Στο κάτω κάτω, για αυτό μαρτυρούν και χιλιάδες Έλληνες που ζουν στη Σερβία τώρα. [...] Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που παντρεύονται, υπάρχουν πολλά παιδιά από αυτούς τους μεικτούς γάμους. [...] Έχουμε πολύ κοινή ιστορία και εξέλιξη. [...] Έχουμε πολλά (κοινά) .. με εξαίρεση το αρχαίο παρελθόν, που έχουν οι Έλληνες, αλλά εμείς δεν έχουμε. Αλλά όσον αφορά την ανάπτυξη από τον Μεσαίωνα, την Βυζαντινή περίοδο και το μεσαιωνικό σέρβικο κράτος, όπως και την ζωή κάτω από τους Τούρκους και τους πολέμους της απελευθέρωσης. Και μετά τον δέκατο ένατο και τον 20ο αιώνα, έχουμε μια πολύ ... Η διάσπαση ήταν ό, τι εμείς είχαμε κομμουνισμό, και εκείνοι όχι. Και αυτό είχε κάποια επίδραση. Αλλά, δυστυχώς, φοβάμαι ... η γνώμη μου είναι τέτοια ότι όλα αυτά που ήταν ... η πλειοψηφία των θετικών επιτευγμάτων του σοσιαλισμού στην πρώην Γιουγκοσλαβία, και ως εκ τούτου και στη Σερβία, δυστυχώς χάνεται. (Jasmina, 54)

Η κοινή ιστορία είχε ως αποτέλεσμα την παρόμοια εξέλιξη δυο λαών. Κάτι το οποίο στα υποκείμενα δημιουργεί την αίσθηση ότι οι ταυτότητές τους είναι σε μεγάλο βαθμό συμβατές. Στο τέλος της παραπάνω παραγράφου γίνεται η αναφορά στο διαχωρισμό αυτής της κοινής ιστορίας. Τα ιστορικά γεγονότα φέρνουν διαφορετική εξέλιξη από την μέση του 20 αιώνα. Αυτή η διαφορετική εμπειρία όπως αναφέρουν τα υποκείμενα έχει ως αποτέλεσμα, ότι στους Σέρβους είναι περισσότερο αναπτυγμένη η συλλογικότητα και στην Ελλάδα ο ατομισμός. Στο πάρα πάνω

απόσπασμα φαίνεται μια θετική εκτίμηση προς ως τις αξίες και τα επιτεύγματα του σοσιαλισμού στην πρώην Γιουγκοσλαβία, όπως και η ανησυχία ότι χάνονται. Οι γυναίκες στην έρευνα αναφέρουν τα πλεονεκτήματα του εκπαιδευτικού συστήματος και της παιδείας που έχουν πάρει στην χώρα τους, γεγονός που θα αναφερθεί παρακάτω.

Οι συμμετέχουσες στην έρευνα ανέφεραν αρκετά ότι αισθάνονται τους Έλληνες ως αδέρφια, ακόμα και μέχρι το σημείο να λένε πως θεωρούν ότι Έλληνες και Σέρβοι είναι ένας λαός, μόνο που μιλάνε διαφορετική γλώσσα. Είχαν την αίσθηση ότι αυτό ισχύει και από τις δυο μεριές. Οι εμπειρίες των περισσότερων ήταν ότι ως Σέρβες είναι αποδέχτες αρκετά θετικά. Αυτό κάνει τις δυο αυτές ταυτότητες συμβατές. Η θετική εικόνα του να είναι Σέρβες στην Ελλάδα επίσης οδηγεί στο να κρατήσουν αυτή τη ταυτότητα, εφόσον είναι θετική για την αυτό - εικόνα.

E: Τι πιστεύετε ότι νομίζουν οι Έλληνες όσον αφορά την συμβατότητα;

A: Νομίζουν ότι είμαστε συμβατοί, ναι. Και εσείς εδώ μένετε, γνωρίζετε ότι σε όλες τις δημοσκοπήσεις οι Σέρβοι είναι πιο αγαπητοί ξένοι. Προτιμούν να παντρεύονται με τους Σέρβους. [...] (Jasmina, 54)

Την αδελφικότητα, την αλληλεγγύη και την αγάπη μεταξύ των δυο λαών στην ιστορία την θεωρούσαν ως πολύ σημαντική. Με σεβασμό έλεγαν, μας βοήθησαν, μας στάθηκαν. Μέσα σε πολιτικά γεγονότα τα οποία έχουν βιώσει οι Σέρβοι στην δεκαετία του '90, όπου η υπόληψη της χώρας τους, όπως και των πολιτών της είχε πέσει αρκετά, αισθανόταν την Ελλάδα ως αποδεδειγμένα φιλική χώρα. Στην Ελλάδα ακόμα υπήρχε η αίσθηση ότι είναι αποδεχτοί και όχι μόνο, αλλά ότι αυτό που είναι (το να είναι Σέρβοι) έχει θετική έννοια. Όπως απαντάει η Sofija στο ερώτημα αν οι Έλληνες πιστεύουν ότι είναι συμβατοί με τους Σέρβους.

Οι Έλληνες το είχαν αισθανθεί και δείξει κατά τη στιγμή του βομβαρδισμού. Είμαι σίγουρη για αυτό. Επειδή έχουν ταυτιστεί με τον λαό, τον οποίο έβλεπαν να χορεύει στις γέφυρες. [...] Ένιωσα ότι ήταν βαθιά συγκινημένοι, με τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μας αντιστάθηκαν στις παγκόσμιες δυνάμεις. Δεν θα ξεχάσω ποτέ αυτό το συναίσθημα, που έπαιρνα από όλες τις συζητήσεις με τους Έλληνες και τις διαμαρτυρίες τους, οι οποίες ήταν μαζικές εδώ στην Αθήνα και αλλού. Οι πρωτοβουλίες ορισμένων ατόμων να εναντιωθούν, ακόμη και με την μικρή τους δύναμη. Ακόμη και αυτό έκαναν οι Έλληνες για εμάς. Αυτή η συμβατότητα τότε ήταν η ταύτιση. Γύρω από ένα πολύ σημαντικό θέμα. Γύρω από το θέμα της ελευθερίας του ανθρώπου, της ελευθερίας. Έδειξαν το ίδιο στην ιστορία. Δεν αγωνίστηκαν ποτέ ένας εναντίον του άλλου. Αν και υπήρχαν πόλεμοι στο πλαίσιο των βαλκανικών κρατών. Ήταν πάντα στην ίδια πλευρά... (Sofija, 55)

Παρόλο που υπάρχει συμβατότητα μεταξύ της Ελληνικής και της Σέρβικης ταυτότητας η πλειοψηφία δεν θεωρούσε ότι θα τους αποδέχονταν οι Έλληνες ως Ελληνίδες. Επίσης όλες οι γυναίκες που έχουν συμμετάσχει στην έρευνα, σε κάποιο σημείο της συνέντευξης έχουν τοποθετήσει τον εαυτό τους ως ξένες. Το βλέπουμε και εδώ, σε αυτά που μας λέει η Jana.

Er: Πιστεύεις ότι οι Έλληνες θα σε δέχονταν ως δική τους, ως Ελληνίδα;

A: Δεν νομίζω. Κοίτα οι κοντινοί μου άνθρωποι μου λένε ότι είμαι περισσότερο Ελληνίδα από τους Έλληνες. Λόγω της αγάπης που έχω για αυτήν τη χώρα. Αλλά και οι ίδιοι συχνά θα με συστήσουν στους άλλους ως Σέρβα. Αυτό συχνά είναι σαν κομμάτι του ονόματος μου. Δεύτερον, μιλάω εξαιρετικά τα ελληνικά, υπάρχουν δύο ή τρία γράμματα που λέω με σέρβικη προφορά, ας πούμε. Αμέσως θα με ρωτήσουν από που είμαι. Όταν σας ρωτάνε από πού είστε, τι σας λένε με

άλλα λόγια, πως είναι προφανές ότι δεν είστε από εδώ. Σχεδόν κάθε μέρα μου υπενθυμίζουν και το κράτος και οι άνθρωποι ότι δεν είμαι Ελληνίδα. Οπότε νομίζω ότι δεν θα με αποδέχονταν ως Ελληνίδα. (Jana, 36)

Η θέση που θα πάρει στην κοινωνία υποδοχής δεν είναι κάτι που εξαρτάται μόνο από τον ίδιο τον μετανάστη. Μπορεί να επιλέξει να υιοθετήσει τον τρόπο ζωής, τις πρακτικές, τις συμπεριφορές και παρόλα αυτά ακόμα να τον αποκαλούν ξένο.

Αυτοαποτελεσματικότητα

Η αυτοαποτελεσματικότητα σύμφωνα με τον Bandura (1997) αναφέρεται στην πίστη του ατόμου, στα προσωπικά του πιστεύω για το πόσο ικανός είναι να εκτελέσει ένα έργο σε ορισμένες συνθήκες και δεν εννοεί την πραγματική του ικανότητα. Άρα καταλαβαίνουμε ότι η αυτοαποτελεσματικότητα επηρεάζεται από το περιβάλλον από τις συνθήκες και τη συναισθηματική κατάσταση του ατόμου. Για τον μετανάστη μπορούμε να πούμε ότι είναι σε μεγάλο βαθμό ευάλωτη και όπως θα δούμε στην συνέχεια στην συγκεκριμένη έρευνα φαίνεται να είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας για την ταυτότητα ατόμου.

Αυτοπεποίθηση και αυτοαποτελεσματικότητα

Το να χάνει κάποιος μέσα από μικρές και μεγάλες αποτυχίες ή μικρά και μεγάλα λάθη, την πεποίθηση στις ικανότητες του, επηρεάζει σημαντικά την αυτοπεποίθησή του. Με την σειρά του αυτό οδηγεί σε ένα φαύλο κύκλο όπου η αυτοπεποίθηση επηρεάζει την αυτοαποτελεσματικότητα και η αυτοαποτελεσματικότητα επηρεάζει το ίδιο την αυτοπεποίθηση. Χωρίς την υποστήριξη, η οποία συνήθως λείπει στους μετανάστες, λόγω του ότι έχουν βρεθεί σε καινούργια χώρα ανάμεσα σε ανθρώπους με τους οποίους δεν έχουν δημιουργήσει ακόμα ισχυρές σχέσεις, η βελτίωση της αυτοπεποίθησης γίνεται πιο δύσκολη.

Νιώθω πιο ανασφαλής. Αυτό μπορεί να έχει σχέση που δεν έχω τελειώσει ακόμα τις σπουδές μου.[..] Και επίσης κάποιες επιλογές που έκανα στην πορεία, νομίζω αν είχα μείνει στην Σερβία και είχα τη σταθερότητα και όλα που έχω χτίσει εκεί (ασφάλεια της φιλίας, οικογένειας), δεν θα τις έκανα. Και θα επέλεγα κάτι καλύτερο για μένα. Αυτό, βέβαια αφορά και την σχέση μου και το πανεπιστήμιο. .. Αν ήμουν στην Σερβία δεν θα παρέμενα σε αυτήν τη σχέση. Θεωρώ ότι και ο φίλος μου ευθύνεται για την ανασφάλεια μου.

Ερ: Γιατί το σκέφτεσαι;

Α: Δεν είχα αρκετή υποστήριξη, είναι διαφορετικά, πρέπει να παλεύεις μόνος σου. Παρόλο που είχα κάποιον δίπλα μου ... Ήμουν πάντα ανεξάρτητη, και στην Σερβία, αλλά εδώ μου έλειπε η υποστήριξη. Και έτσι, με τα πρώτα λάθη που έκανα χωρίς κάποιον δίπλα μου, άρχισα να νιώθω πιο πολύ ανασφάλεια, η οποία αυξανόταν. Έριχνε λάδι στην φωτιά. Αυτό θα μπορούσα να πω ότι είναι κάτι που άλλαξε από τότε που ήρθα. Ήμουν πιο σίγουρη για τον εαυτό μου και είχα περισσότερη αυτοπεποίθηση, εκεί από ότι εδώ. (Sara, 29)

Βλέπουμε ότι η αυτοπεποίθηση της Sara είναι σε χαμηλότερο επίπεδο από τότε που έφυγε από την χώρα που γεννήθηκε, όπου φεύγοντας άφησε και ένα σημαντικό κομμάτι της συναισθηματικής υποστήριξης. Όταν βρέθηκε μόνη της αντιμέτωπη με τα προβλήματα ζωής απόκτησε την ανασφάλεια, την αναποφασιστικότητα ... Η αίσθηση σιγουριάς αποτελεί για τους ανθρώπους

ασφαλές περιβάλλον στο οποίο έχουν περισσότερο θάρρος να δρουν. Εφόσον το περιβάλλον θα είναι υποστηρικτικό τα λάθη δεν θα επηρεάζουν σε τόσο μεγάλο βαθμό αρνητικά την πίστη που έχει το άτομο στις ικανότητες και στις δεξιότητες του.

Στο επόμενο απόσπασμα θα δούμε πως, όχι άπλα η έλλειψη της συναισθηματικής υποστήριξης, αλλά η αίσθηση του ατόμου ότι δεν είναι αποδεχτό από το περιβάλλον του επηρεάζει αρνητικά την αυτοπεποίθηση και την αυτοαποτελεσματικότητα. Όπως θα μας πει η Isidora.

Ερ: Είπατε ότι δεν σας αποδέχθηκαν στην οικογένεια λόγω του ότι είστε ξένη. Ότι νιώθετε εδώ ως κατώτερη. Έχει επηρεάσει αυτό την αυτοπεποίθησή σας;

Α: Ναι. Όταν έφαχνα δουλειά. Ναι.

Ερ: Με ποια έννοια;

Α: Με την έννοια ότι, ποτέ δεν έπαιρνα στις αγγελίες που λένε ... αν και κατά πάσα πιθανότητα θα μπορούσα να κάνω αυτή τη δουλειά. Εκείνοι έχουν μια δόση ρατσισμού όταν γράφουν “όχι αλλοδαπές”, “ αποκλείονται οι ξένοι”. Ποτέ (στη ζωή μου) δεν θα τολμούσα να πάρω τέτοια αγγελία, για να μην ακούσω ... Ή όταν σας καλούν, αλλά δεν γράφει συγκεκριμένα πώς δεν θέλουν αλλοδαπούς. Αλλά σε ρωτάει, από που είσαι; Ε αυτό μου ήταν πάντα ενοχλητικό. Γιατί να με ρωτήσει από πού είμαι; Καλά, τότε θα πρέπει να πω, ε εγώ είμαι από τη Σερβία, δεν είμαι από το Παρίσι, είμαι από τη Σερβία. Αυτό μου είναι λίγο κάπως. Το αίσθημα ότι αξίζεις λιγότερα, λόγω του ότι είσαι από μια χώρα που είναι φτωχότερη από αυτήν. Επειδή εκείνοι το δείχνουν. Φαίνεται σαφέστατα πως θα φερθούν σε κάποιον που έρχεται, ξέρω ‘γω από τον Καναδά, και το πώς βλέπουν εσένα, που είσαι από τη Σερβία. (Isidora, 42)

Την Isidora δεν την έχουν αποδεχθεί στην οικογένεια, όπως μας λέει λόγω του ότι είναι ξένη. Εφόσον έλειπε η υποστήριξη στο στενό της περιβάλλον αυτό είχε σημαντικά αρνητική επίδραση στην ψυχολογία της. Αισθάνεται κατώτερη ως ξένη, αισθάνεται ότι ανήκει σε κατώτερη ομάδα. Ήταν η μόνη από όλες τις συμμετέχουσες που δήλωσε ότι αισθάνεται έτσι. Λίγες γυναίκες στην έρευνα έχουν αντιμετωπίσει το ρατσισμό, ή διαφορά είναι ότι οι υπόλοιπες το βίωσαν ως ξένες, ενώ η Isidora ως Σέρβα. Η ίδια η εθνοτική της ταυτότητα ήταν προσβεβλημένη, με αποτέλεσμα να αισθάνεται πως αξίζει λιγότερο ως Σέρβα. Αυτή η εμπειρία με την σειρά της, την έκανε λιγότερο αποτελεσματική και περισσότερο καχύποπτη, ανασφαλή, φοβισμένη.

Επίσης το περιβάλλον επηρεάζει την αυτοαποτελεσματικότητα από μια άλλη οπτική, όταν υπάρχει υποστήριξη από το κοντινό περιβάλλον αλλά όχι από το ευρύ περιβάλλον. Όπως μας λέει η Tamara.

Έχω περισσότερη αντοχή, είμαι πιο μαχητική. Είμαι πιο αποφασιστική. Ίσως είμαι λίγο πιο επιθετική με την έννοια ότι, όταν αποφασίσω κάτι, θα το κάνω. Για να δείξω ότι, εντάξει είμαι μια ξένη, είμαι από τη Σερβία, αλλά μπορώ να το κάνω. Το γεγονός ότι είστε Έλληνες, δεν σημαίνει ότι είστε καλύτεροι από μένα. [...] Αυτό είναι πραγματικά άσχημο συναίσθημα, μερικές φορές. Για να αποδεικνύεις διαρκώς ότι αξίζεις. Γιατί; Είναι πολύ άσχημο συναίσθημα, μερικές φορές ακόμα αισθάνομαι το βλέμμα τους πάνω μου συνεχώς. Περιμένουν να δουν τι πρόκειται να κάνεις. Πόσο μπορείς να πετύχεις. Και τότε είμαι τόσο περήφανη για την επιτυχία μου. [...] Όταν ξεκίνησα να δίνω εξετάσεις, έβλεπα ότι οι άνθρωποι είναι καχύποπτοι. “Εντάξει, τώρα νομίζει εκείνη ότι μπορεί. Υπάρχουν τόσοι Έλληνες που δεν έχουν πιστοποιήσει το πτυχίο τους” .. στο λένε έτσι. Καταλαβαίνεις, όταν το πετυχαίνεις, απλά θα τους δείξεις, εντάξει, απέτυχαν οι Έλληνες, αλλά εγώ το κατάφερα. Με αυτή την έννοια, είμαι πιο επιθετική, όχι επιθετική ...

Αλλά πιο διεκδικητική ως το πω έτσι. [...]Μια στιγμή ήμουν τόσο νευρική και ρώτησα μια γυναίκα, τι περιμένατε ότι θα πάω να καθαρίζω τις σκάλες; (Tamara, 38)

Είναι συνηθισμένο ότι οι μορφωμένοι μετανάστες συχνά κάνουν δουλειές χαμηλότερου επιπέδου για να ζήσουν. Αυτό δημιουργεί την αίσθηση αδικίας και θύμου. Όπως βλέπουμε μια τέτοια κατάσταση λειτουργεί ως μοτίβο για την βελτίωση της αποτελεσματικότητας και της αυτοπεποίθησης. Αποτελεί ένα λόγο παραπάνω για να πιστεύει στις ικανότητες της. Επίσης βλέπουμε και μια ταύτιση με τους άλλους μετανάστες, τοποθετεί τους Σέρβους σε ξένους, μετανάστες όπως όλοι άλλοι μετανάστες με το διαχωρισμό ομάδων, από την μια σε κυρίαρχη ομάδα που την αποτελούν οι ντόπιοι και την κατώτερη των μεταναστών που είναι ευάλωτοι. Υπάρχει μια συνέχεια ανάμεσα σε αυτά που μας είπε η Tamara και στο τι λέει η Jana.

Ερ: Ποια είναι η αιτία για την οποία έπεσε η αυτοπεποίθησή σου;

Α: Διάφορες περιστάσεις. Όταν ήμουν στο νοσοκομείο, όταν ήμουν στην ειδικευση. Τότε ήμουν πραγματικά χαρούμενη. Τώρα όμως που πρέπει να κάνω οποιαδήποτε δουλειά για να επιβιώσω, και εκεί με αντιμετωπίζουν με περιφρόνηση, αυτό επηρεάζει την αυτοεκτίμηση. Όταν σκεφτώ πως δεν θα μπορέσω να καταρτιστώ επαγγελματικά. [...] Δεν ήξερα τι είναι η κατάθλιψη στη Σερβία. Όταν βλέπω πώς οι άνδρες με κοιτάνε στο δρόμο, μπορεί στην αρχή να μου έκανε εντύπωση. Αλλά σύντομα κατάλαβα ότι με βλέπουν ως μια ευκαιρία για καλή διασκέδαση, επειδή είμαι μόνο μια όμορφη ξένη. Η σκέψη ότι είναι τρεις φορές πιο δύσκολο να καταρτιστείς επαγγελματικά και να αναπτυχθείς συναισθηματικά. Αν δεν μπορείτε να το κάνετε αυτό, τελικά τι σας μένει; (Jana, 36)

Η Jana δεν είναι ικανοποιημένη όπως βλέπουμε ούτε επαγγελματικά ούτε συναισθηματικά, όπως λέει και η ίδια τι άλλο μένει; Η αίσθηση ότι δεν έχει έλεγχο σε αυτές τις σφαίρες ζωής προκαλεί καταθλιπτικές συμπεριφορές. Η ταυτότητα της απειλείται, έχει χάσει και το κοινωνικό της κύρος.

Οι δεξιότητες και οι ικανότητες

Σε γενικές γραμμές η εμπειρία ζωής σε μια άλλη χώρα φαίνεται να βελτιώνει την αποτελεσματικότητα στις συμμετέχουσες. Η προσαρμογή στις καινούργιες συνθήκες, η μάθηση της γλώσσας τις κάνει να αισθάνονται πιο ικανές και άξιες. Η αρχή όμως δεν ήταν εύκολη και η γνώση της γλώσσας για την Magdalena, όπως θα δούμε ακόμα παραμένει να είναι πρόβλημα ώστε να μπορεί να εκτελέσει όλες τις υποχρεώσεις.

Μόνο στην αρχή εδώ είχαμε τα εμπόδια, όσον αφορά την διαμονή, γύρω από την παράταση της διαμονής. [...] Φυσικά είναι πιο εύκολο για μένα στη Σερβία να πηγαίνω στις υπηρεσίες απ'ότι εδώ.

Ερ: Γιατί νομίζετε ότι είναι έτσι;

Α: Ίσως επειδή δεν μιλάω αρκετά καλά, φοβάμαι, ότι θα μου πουν κάτι, και θα το καταλάβω διαφορετικά. Και τότε θα κάνω λάθος.[...] Πιθανώς λόγω της γλώσσας. Αυτό είναι, τίποτα άλλο.

Ερ: Πώς αισθάνεσαι γι 'αυτό;

Α: Ε πώς, αχ., χαζό, ηλίθια, κατηγορούσα τον εαυτό μου επειδή δεν μιλάω καλά, όχι αυτούς. Αλλά σίγουρα και εκείνοι είναι αγενείς. Δεν θα σε βοηθήσουν. Καταλαβαίνουν, άλλα δεν θέλουν, ίσως θέλουν ακριβώς, ίσως θέλουν να τους το πω σωστά. Είναι πολύ αυθάδεις σε αυτές τις υπηρεσίες. Δεν έχουν ευγένεια. [...] Αυτό μόνο αισθάνεσαι λίγο ηλίθια. Όχι ότι αισθάνομαι

ότι εδώ αξίζω λιγότερο ή ... Μόνο αυτός είναι ο λόγος, που δεν μιλάω καλά. Αυτό με φέρνει σε δύσκολη θέση, τίποτα άλλο. (Magdalena, 52)

Η έλλειψη καλής γνώσης της γλώσσας δημιουργεί το αίσθημα της ανασφάλειας, το άτομο δεν έχει απόλυτο έλεγχο στην ζωή του και κατηγορεί τον εαυτό της. Υπάρχει ο φόβος της παρεξήγησης και όπως μπορούμε να δούμε η Magdalena είναι πιο πιθανόν να φύγει χωρίς την απάντηση από το να ζητήσει την εξήγηση. Ο μετανάστης πολλές φορές αισθάνεται άβολα να ξαναρωτήσει, αυτό μάλιστα εξαρτάται και από την διαθεσιμότητα του υπαλλήλου. Η γλώσσα δεν είναι εμπόδιο μόνο στα πρακτικά ζητήματα. Η γλώσσα είναι πολύτιμο εργαλείο μέσα από το οποίο εκφράζουμε τα συναισθήματα και ανταλλάσσουμε απόψεις. Είναι ένας τρόπος μέσα από τον οποίο και οι άλλοι άνθρωποι σχηματίζουν μια εικόνα για μας και τις ικανότητές μας όπως και την μόρφωσή μας. Οι μετανάστες πολλές φορές βρίσκονται στην κατάσταση όπου δεν μπορούν να εκφραστούν ελεύθερα, τους λείπουν λέξεις να περιγράψουν πως ακριβώς αισθάνονται ή να πουν όλα τα επιχειρήματα σε μια συζήτηση. Όπως μας λέει η Jana:

Ερ: Πιστεύεις ότι οι δεξιότητες και οι ικανότητές σου έχουν παραμείνει στο ίδιο επίπεδο από τότε που έφυγες από τη Σερβία;

Α: Ανάμεικτα. Μερικές εξελίχτηκαν και κάποιες άλλες δεν έγιναν εμφανείς. Μερικές φορές όσο και να μιλάς καλά τα ελληνικά δεν μπορείς να εκφραστείς και να δείξεις πόσο πραγματικά τα γνωρίζεις. Απλά μπλοκάρεις. Αυτό σε φέρνει στην απελπισία. Ήρθα αρκετά υπεύθυνα και ανεξάρτητη από τη Σερβία πάνω σε αυτό το θέμα δεν υπήρξε καμία αλλαγή. (Jana, 36)

Πιο συνηθισμένη απάντηση ήταν ότι οι ικανότητες βελτιώνονται τόσο με τα χρόνια και την ωριμότητα όσο και με την εμπειρία ζωής σε μια καινούργια κουλτούρα.

Ερ: Πιστεύεις ότι οι δραστηριότητες στην καθημερινότητα σου, ολοκληρώνονται με την ίδια επιτυχία σε σύγκριση με το όταν έζησες στη Σερβία;

Α: Ναι, τώρα είσαι μόνος σου, έτσι ώστε είσαι αναγκασμένος. Πώς να το πω. Όταν δεν έχεις επιλογή, τότε πρέπει, απλά ο άνθρωπος αποκτά μια δύναμη. Ναι, καλύτερα εδώ, αλλά ήμουν και νέα τότε. Όταν είσαι μόνος σου, είσαι αναγκασμένος. Είσαι πιο ικανός. (Tijana, 32)

Το προστατευμένο περιβάλλον όπως και ένα οικείο περιβάλλον φαίνεται να κάνει τους ανθρώπους να κοπιάζουν λιγότερο στην ζωή. Όταν αλλάζουν το περιβάλλον μέσα από καινούργιες συνθήκες, προκλήσεις και ερεθίσματα τα άτομα γίνονται περισσότερο ικανά.

Ερ: Νομίζετε ότι έχετε αλλάξει σαν άνθρωπος από τη στιγμή που ήρθατε;

Α: [...] Στην αρχή παράλληλα με το ότι γινόμουν ανεξάρτητη, αποκτούσα την ασφάλεια στις ικανότητές μου. Κατά συνέπεια, φυσικά. Με την προσαρμογή και εκμάθηση της κουλτούρας στην οποία βρέθηκα, εμπλούτισα την προσωπικότητά μου και τους δικούς μου ηθικούς κωδικούς. [...] Διαβάζοντας την ιστορία, τη λογοτεχνία τους, και ούτω καθεξής. Παρακολουθώντας τις πολιτικές εξελίξεις [...], νομίζω ότι έχω ωριμάσει και αποκτήσει περισσότερες αξίες και ηθικά αξιώματα όσον αφορά τη δημοκρατία και την ελευθερία έκφρασης (της γνώμης), καθώς μεγάλωσα σε μονοκομματικό σύστημα ... (Sofija, 55)

Όπως βλέπουμε σε αυτά που μας λέει η Sofija και στην συνέχεια στο ότι μας λέει η Jasmina, η αυτοαποτελεσματικότητα, η πεποίθηση που έχει ο άνθρωπος στις ικανότητές του, επηρεάζουν θετικά την αυτοπεποίθηση και βελτιώνουν σημαντικά την αυτό - εικόνα. Σύμφωνα με την Breakwell (1986, 1993, 2001) ο άνθρωπος αισθάνεται καλά με την ταυτότητα του, εάν οι μηχανισμοί της

αφομοίωσης-προσαρμογής και της αξιολόγησης πληρούνται. Η αρχή της αυτό-αποτελεσματικότητας φαίνεται να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για την ταυτότητα αλλά και στο επίπεδο των υπολοίπων αρχών της θεωρίας.

Ερ: Πιστεύετε ότι οι δεξιότητες και οι ικανότητές σας έχουν παραμείνει σε ίδιο επίπεδο από τότε που φύγατε από τη Σερβία;

Ι: Όχι. Όχι, με τίποτα, πρώτον οι ικανότητές μου ... έμαθα πολύ καλά τα ελληνικά, αυτό είναι σαν να έχω τελειώσει άλλο ένα πανεπιστήμιο, εγώ διδάσκω τη γλώσσα, και μπορώ να σας το πω. Για να μάθετε καλά μια γλώσσα, σημαίνει να τελειώσετε ένα πανεπιστήμιο, τόσο κόπο απαιτεί. Σαν να έχω ολοκληρώσει άλλο ένα πανεπιστήμιο, την ώρα που έμαθα σχεδόν τέλεια, πολύ καλά τα ελληνικά. Αυτές οι δικές μου (ικανότητες) έχουν αναβαθμιστεί πολύ. Επειδή είμαι φιλόλογος, τέλειωσα Γιουγκοσλαβική και Γενική Λογοτεχνία, με την Ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία, έχω βελτιώσει και αναπτύξει τις γνώσεις και τις δεξιότητές μου. (Jasmina, 54)

Επιβεβαίωση της σταδιοδρομίας/ επαγγελματική αποτελεσματικότητα

Η επαγγελματική αποτελεσματικότητα όπως και η σταδιοδρομία επηρεάζουν την εικόνα που το άτομο έχει για τον εαυτό του και την πίστη του στις ικανότητες του. Η κοινωνική θέση των μεταναστών μπορεί στην χώρα υποδοχής να παραμένει ίδια, να βελτιωθεί ή να πέσει σε σύγκριση με την χώρα προέλευσης. Επίσης μπορεί με την πάροδο του χρόνου σταδιακά να βελτιώνεται. Αυτό που σίγουρα μπορούμε να πούμε είναι πως η μη επιθυμητή εργασιακή σχέση, το κατώτερο μορφωτικό επίπεδο, όπως και η ανεργία προκαλούν έντονο το αίσθημα της μη ικανοποίησης του ατόμου με τον εαυτό του.

Ανάλογα με τη δουλειά, νομίζω ότι έχω πτωχεύσει στις γνώσεις. Επάνω (στην Σερβία) διάβαζα πολύ περισσότερο και είχα και πολύ καλύτερη δουλειά. Επικοινωνούσα περισσότερο με τους ανθρώπους, Εδώ, λόγω του είδους της δουλειάς, χάξεψα. Και ίσως αν είχα μια διαφορετική δουλειά, ίσως δεν θα ήταν έτσι. Αν ήμουν περισσότερο με τους ανθρώπους, αν είχα εργαστεί σε κάποια δουλειά που χρειάζεται να σκέφτεσαι. Σίγουρα τότε δεν θα. .. Αλλά έτσι, εσύ δουλεύεις και δεν σκέφτεσαι τίποτα οι σκέψεις μου πετούν ποιος ξέρει πού, έχεις συγκεντρωθεί στην δουλειά. Τι έχεις να σκέφτεσαι όταν είσαι με ένα πανί και μια σφουγγαρίστρα. Μέσα σε αυτό αποβλακώθηκα και χάξεψα στην Ελλάδα (Magdalena, 52)

Βλέπουμε ότι η Magdalena με την μετανάστευση έχει βρεθεί επαγγελματικά σε χαμηλότερη κοινωνική θέση από αυτήν που είχε στην χώρα της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα δημιουργία αρνητικής αυτό - εικόνας.

Φαίνεται ότι στους ανθρώπους για την αυτό-εικόνα και το επιθυμητό επίπεδο της αυτό-αποτελεσματικότητας είναι πιο σημαντικός παράγοντας η σταδιοδρομία από ότι ο οικονομικός παράγοντας. Με την επαγγελματική καταξίωση το άτομο έχει μια καλή εικόνα για τον εαυτό του, νιώθοντας ότι μέσα από αυτό είναι χρήσιμος, συνεισφέρει στην κοινωνία και στην οικογένεια του. Όπως στην συνέχεια λένε οι συμμετέχουσες.

Ερ: Γενικά είστε ικανοποιημένη με τη ζωή σας στην Ελλάδα;

Α: Τα τελευταία πέντε χρόνια, ναι.

Ε: Τι θα ήταν ο λόγος; Γιατί όχι πριν και γιατί τώρα ναι;

Α: Γιατί όχι πριν, επειδή δεν δούλευα, δεν ήμουν επαγγελματικά καταξιωμένη. Μετά από τα πέντε χρόνια, ίσως και περισσότερο από πέντε χρόνια [...] όταν άρχισα να δουλεύω όταν άρχισα

να κάνω τη δουλειά μου, αυτό που έχω σπουδάσει. Όταν εκεί βρήκα τη θέση μου, τότε άρχισα να είμαι ευτυχισμένη. Μέχρι τότε υπήρξε πάντα μέσα μου η δυσαρέσκεια. Όχι τόσο για τα χρήματα, όχι τόσο οικονομικά όσο ήθελα να επιτύχω ως γιατρός. Να είμαι γιατρός στην Ελλάδα. (Milica, 47)

Με τα λεγόμενα της Katarina γίνεται αντιληπτή η σημασία της καριέρας όσον αφορά την εικόνα του εαυτού και η συνολική ικανοποίηση που απορρέει από αυτό.

Ερ: Τι σε δυσαρεστεί;

Α: Αυτό που με κάνει δυσαρεστημένη και δεν μου είναι εύκολο, είναι που δεν έχω δουλειά. Συγκεκριμένα που δεν δουλεύω στο αντικείμενό μου. Επίσης επειδή νομίζω ότι είναι αρκετά δύσκολο να βρεθεί δουλειά στο επάγγελμά μου. Είμαι πολιτικός μηχανικός. Αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα για το επάγγελμά μας, δεν είμαι σίγουρη αν και πως υπάρχει δουλειά.[..] Μου λείπει η δουλειά που έκανα, που είχα στη Σερβία. Ειδικά οι δύο τελευταίες δουλειές που είχα ήταν εντάξει, ήμουν ικανοποιημένη μαζί τους. [..] Μου λείπει μερικές φορές, είναι δύσκολο για μένα να πιστεύω ότι αυτό ίσως δεν θα το μπορέσω ποτέ ξανά.(Katarina, 38)

Φαίνεται στην Jana η πίεση που ασκείται από την επιθυμητή ταυτότητα που θα ήθελε να πετύχει έτσι ώστε, να αποδείξει την αξία της. Σε αυτήν την περίπτωση όχι ως Σέρβα στην Ελλάδα αλλά για την δική της προσωπική ταυτότητα.

Ερ: Αρχίσαμε να μιλάμε για το αν σκέφτεσαι να επιστρέψεις στη Σερβία

Α: Ναι, το σκέφτομαι καμιά φορά. Αλλά όπως είπα το περιβάλλον μου δεν συμφωνούσε εξ αρχής να έρθω καθόλου. Πιστεύω λοιπόν ότι θα ζούσα αυτή την επιστροφή μου ως προσωπική αποτυχία. Έχω την ανάγκη να αποδείξω στον εαυτό μου και στους άλλους (εκείνους) ότι μπορώ να πετύχω στην Ελλάδα.. (Jana, 36)

Ευκαιρίες για την επιτυχία

Σε αυτό το σημείο θα δούμε τι πιστεύουν οι ερωτώμενες όσο αφορά τις ευκαιρίες που έχουν στην Ελλάδα για την επιτυχία. Ήταν συνηθισμένη η άποψη ότι οι ευκαιρίες δεν είναι ίσες για όλους, ότι ως μετανάστες βρίσκονται σε δυσκολότερη θέση. Όπως λέει η Magdalena:

Ερ: Πιστεύετε ότι όλοι ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, έχουν τις ίδιες ευκαιρίες, την ίδια πιθανότητα επιτυχίας στην Ελλάδα;

Α: Λοιπόν, νομίζω ότι δεν έχουμε, παρόλα αυτά, οι καλύτερες ... Τώρα δεν ξέρω, ίσως, τα άτομα με το πανεπιστήμιο και οι εκπαιδευμένοι να έχουν. Και εμείς οι απλοί άνθρωποι, δεν μπορούμε να έχουμε πρόοδο εδώ, όμως, όλες αυτές οι εύκολες δουλειές θα είναι πάντα πιο εύκολο να τις πάρουν οι Έλληνες, από το να τις δώσουν σε εμάς. Και αυτό, που είναι δύσκολο, που δεν θέλει κανείς να δουλεύει, σίγουρα θα πέσει εμάς, και έτσι είναι. Τώρα δεν ξέρω πώς είναι με τους μορφωμένους ανθρώπους. Ίσως τους γιατρούς, τους δικηγόρους, αυτούς τους ανθρώπους, ίσως αυτούς να τους δέχονται, δεν ξέρω. Για μένα που είμαι ένας απλός πολίτης δεν είναι καθόλου εύκολο να καταφέρω να πάρω κάποια δουλειά σε γραφείο, κάποια συνηθισμένη δουλειά. Το ξεσκονόπανο και η σκούπα, ναι. Αλλά τα άλλα παραμένουν δύσκολα, αυτά θα τα πάρουν οι δικοί τους, και σε μένα δεν μπορεί να πέσει αυτό, νομίζω (Magdalena, 52)

Βλέπουμε ότι η Magdalena πιστεύει ότι η ισότητα μπορεί να υπάρχει μόνο για ανθρώπους υψηλού μορφωτικού επιπέδου. Η ανισότητα στις ευκαιρίες για την επαγγελματική επιτυχία φέρνει τους μετανάστες σε μια θέση όπου αισθάνονται πως είναι πολίτες δεύτερης κατηγορίας κάτι το οποίο από την μια επηρεάζει την ικανοποίηση με την αποτελεσματικότητα λόγω του ότι δεν έχουν τον έλεγχο στην ζωή τους. Οι συμμετέχουσες πιστεύουν ότι υπάρχει ένα όριο μέχρι το οποίο η κοινωνία τους αφήνει να πετύχουν. Όπως λέει η Tijana:

Ερ: Πιστεύετε ότι οι Έλληνες αφήνουν τους ξένους να πετύχουν;

*Α: Δεν ξέρω, ίσως σε κάποιο βαθμό, παραπάνω είναι λίγο πιο δύσκολο. Όπως ανεβαίνετε τις σκάλες να το πω έτσι, νομίζω ότι παρόλα αυτά κάπου υπάρχει ένα όριο για τους ξένους.
(Tijana, 32)*

Οι άνθρωποι οι οποίοι έχουν πετύχει τείνουν να πιστεύουν ότι τα έχουν καταφέρει με τις δίκες τους ικανότητες και ότι η προέλευση δεν έχει επιρροή στην επιτυχία. Η Milica μας λέει:

Ερ: Πιστεύετε ότι όλοι στην Ελλάδα, ανεξάρτητα από την προέλευσή τους έχουν τις ίδιες ευκαιρίες επιτυχίας;

Α: Δεν είμαι σίγουρη. Νομίζω ότι δεν μπορούν όλοι.

Ερ: Τι θα ήταν ο λόγος;

Α: Εγώ δεν νομίζω ότι αυτό έχει σχέση με την προέλευση, νομίζω ότι εξαρτάται από τη μοίρα του ανθρώπου. Αν ο άνθρωπος είναι προορισμένος για την επιτυχία ή όχι. Πώς να το εξηγήσω τώρα; Δεν νομίζω ότι αν έρχεσαι από την Αλβανία ή προέρχεσαι από τη Γερμανία ή από τη Σερβία ότι υπάρχει μια διαφορά, νομίζω ότι είναι πιο προσωπικό πράγμα. Αν εσύ ως άτομο, θέλεις να πετύχεις. [...] Αν εγώ έρχομαι από τη Γερμανία και αν είμαι Γερμανίδα, και δεν έχω καμία επιθυμία να πετύχω, τότε ποιες είναι οι πιθανότητες; Είχα τις ίδιες ευκαιρίες όταν ήρθα από τη Σερβία, είχα την επιθυμία, προσπαθούσα. Δεν το άφησα στην τύχη. Χρειάζεται και η τύχη. (Milica, 47)

Ερ: Πιστεύετε πως όλοι, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, έχουν τις ίδιες ευκαιρίες επιτυχίας στην Ελλάδα;

Α: Νομίζω ότι έχουν. [...] Η Ελλάδα ως μέλος της Ε.Ε. πρέπει να εφαρμόζει κάποιες νομοθεσίες που αφορούν την ισότητα όλων, ανεξάρτητα από το εθνικό τους υπόβαθρο και ούτω καθεξής.. (Sofija, 55)

Με βάση του νόμου όλοι οι νόμιμοι πολίτες της Ελλάδας έχουν ίσες ευκαιρίες. Οι συμμετέχουσες όμως δεν πιστεύουν ότι ο νομός εφαρμόζεται στην πράξη και ότι στην πραγματικότητα φαίνεται πως ακόμη και οι ντόπιοι δεν είναι ισότιμοι, σε αυτήν την περίπτωση μπορούμε να πούμε ότι στη βάση της αρχής της αυτοαποτελεσματικότητας απειλείται η ταυτότητα και των ντόπιων και των μεταναστών .

*Στην Ελλάδα το πιο βασικό είναι σε ποια οικογένεια ανήκετε, σε ποιο πολιτικό κόμμα ανήκετε και συντοπίτες. [...] Οι ικανότητες είναι το τελευταίο πράγμα [...] Θα προτιμήσουν να την δώσουν (την δουλειά) στον ξάδελφό τους και να ανέχονται που είναι παλιάνθρωπος/ τιποτένιος. Αλλά υπάρχουν οι δουλειές όπου το να μην γίνεται σωστά η δουλειά δεν μπορεί να είναι ανεχτό.
(Jasmina, 54)*

Προηγουμένως είδαμε ότι οι ερωτώμενες πιστεύουν πως μπορεί οι μορφωμένοι άνθρωποι να είναι περισσότερο ίσοι πολίτες της χώρας όσο αφορά τις ευκαιρίες επιτυχίας. Στην συνέχεια είδαμε ότι οι ικανότητες δεν είναι σημαντικός παράγοντας ώστε να διασφαλιστεί η επιτυχία και ότι αυτό ισχύει και για τους ντόπιους όχι μόνο για τους μετανάστες.

Υπάρχει και μια άλλη μεριά της ιστορίας, θα προτιμήσει να δώσει δουλειά σε έναν ξένο για να τον εκμεταλλεύεται. Υπάρχει και αυτό. Δεν θα του πληρώσουν την ασφάλεια, θα τον πληρώνουν λιγότερο, θα τον εκμεταλλεύονται, υπάρχει και αυτό. Ως εκ τούτου, δεν μπορώ τίποτα να σας πω. Νομίζω ότι είναι απλώς η οικονομική κρίση, και η κατάσταση είναι εξαιρετικά προβληματική, οι διδάκτορες είναι άνεργοι, τι να σας πω. (Jasmina, 54)

Γενική εντύπωση στο δείγμα είναι ότι η μετανάστες δεν έχουν ίσες ευκαιρίες για την επιτυχία. Η θέση τους είναι πιο δύσκολη αυτό μπορεί να επηρεάζει αρνητικά την αυτοεκτίμηση και αυτοαποτελεσματικότητα των ατόμων.

Το αίσθημα του ανήκειν και η ταυτότητα

Το αίσθημα του ανήκειν είναι σημαντικό για τον άνθρωπο. Προσδιορίζει την αντίληψη του ατόμου για την ταυτότητα του. Μέσα από το σύνολο του δείγματος, υπάρχει η εντύπωση ότι η αίσθηση του ανήκειν των μεταναστών στην Ελλάδα είναι πιο έντονη σε άτομα που έχουν την επαγγελματική καταξίωση. Οι οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις σε κάποιο βαθμό επηρεάζουν την αίσθηση του ανήκειν, αλλά δεν είναι τόσο ισχυρές όσο η επαγγελματική καταξίωση για τα συγκεκριμένα υποκείμενα. Οι συμμετέχουσες, οι οποίες δεν εργάζονται ή δουλεύουν σε ανεπιθύμητες για αυτές δουλειές, δεν έχουν αναπτύξει την αίσθηση του ανήκειν, παρόλο που έχουν οικογένεια στην Ελλάδα.

Στην αρχή, στις σκέψεις μου ήμουν στην Σερβία, υπέφερα [...] Δεν αισθανόμουν ξένη εδώ, αλλά ήμουν δεμένη περισσότερο εκεί, οι φίλοι μου ήταν εκεί, οι γονείς μου ήταν εκεί, ο αδελφός, η οικογένεια του. Ασταμάτητα οι σκέψεις μου ήταν εκεί, τα πρώτα πέντε χρόνια. Μετά από τα πέντε χρόνια, ξαφνικά αρχίζει μια μετάβαση. Κάτι σαν να αιωρούμαι, δεν ήξερα που βρίσκομαι. Αν στις σκέψεις μου είμαι περισσότερο στην Ελλάδα ή στη Σερβία. Μετά από περίπου τρία ή τέσσερα χρόνια γίνεται μετάβαση. Υπήρχε μια μεταβατική χρονιά στη ζωή μου. Αρχίζω να εργάζομαι στο επάγγελμα μου. Και ξαφνικά, αρχίζω να αποκτάω έναν κύκλο φίλων, και ξαφνικά αρχίζω να απωθώ τις σκέψεις, δεν είμαι στη Σερβία, είμαι περισσότερο στην Ελλάδα. Αυτή ήταν η εξέλιξη στις σκέψεις μου. Η εξέλιξη ως ξένη. (Milica, 47)

Στα αρχικά χρόνια ζωής σε μια καινούργια χώρα το άτομο αισθάνεται αποπροσανατολισμένο. Η επαγγελματική καταξίωση φέρνει στο άτομο θετική αυτό-αξιολόγηση. Η βελτίωση της κοινωνικής θέσης συμβάλλει στο αίσθημα της ασφάλειας. Το άτομο αρχίζει να αισθάνεται πως έχει τον έλεγχο πάνω στην ζωή του.

[...] Πριν από λίγα χρόνια έχω παρατηρήσει ακόμη ότι ήμουν σε μια σχέση με έναν άνδρα ο οποίος ήταν ας πούμε .. Είναι ανόητο να το πω έτσι, αλλά δεν ήταν στο επίπεδό μου. Καλά τότε θα έκλεινα τα τριάντα, άρα ήταν παρούσα και αυτή η κρίση. Αλλά τότε την διάλυση αυτής της σχέσης, παρόλο που ήταν δική μου απόφασή, την βίωσα ως πρόβλημα στο αίσθημα του ανήκειν. Τι θέλω να πω, νομίζω ότι κάπου υποσυνείδητα ή ξέρω γω τι, έχω προσπαθήσει τόσο σκληρά για να πετύχει μια σχέση που δεν αξίζει τον κόπο, επειδή αυτός ήταν Έλληνας. Ένωσα

μέσα από αυτό το δεσμό ότι ανήκω εδώ. Δεν ξέρω αν με καταλαβαίνεις. Επειδή εγώ δεν έχω κάποια οικογένεια εδώ. Δεν έχω κανένα χωριό να πάω τα Σαββατοκύριακα ή τις αργίες. Είσαι μόνος σου. Και αυτό είναι η σκληρή πραγματικότητα. Και τότε θα συμβεί, έτσι ώστε να μην αισθάνεσαι τη μοναξιά, ή οτιδήποτε άλλο, να .. (Jana, 36)

Έχοντας βρεθεί στο καινούργιο περιβάλλον το άτομο χάνει την αίσθηση ότι ανήκει κάπου. Και κάνει την προσπάθεια να πιαστεί από κάτι, να ξανά ανήκει κάπου. Όταν χάνεται η αίσθηση του ανήκειν, στον άνθρωπο δημιουργείται έντονη αίσθηση εσωτερικής μοναξιάς. Είναι ένα καινούργιο βάρος το οποίο αντιμετωπίζει ο μετανάστης έχοντας βρεθεί στα ξένα. Όπου ξαφνικά δεν έχει την οικογένεια, τους φίλους την γειτονιά που ανήκε. Η έντονη ανάγκη του ατόμου να έχει την αίσθηση του ανήκειν τον φέρνει σε κατάσταση όπου κάνει συμβιβασμούς στις σχέσεις, στις φιλίες, τους οποίους δεν θα έκανε στην χώρα του.

Όταν πάω εκεί (στην Σερβία), δεν έχω κανένα πρόβλημα, έχω την αίσθηση ότι εξακολουθεί να είναι το σπίτι μου. Θα την συνηθίσω τη δεύτερη μέρα, Όταν γυρίσω εδώ από τη Σερβία. Ας πούμε, όταν πάω το καλοκαίρι και είμαι ένα - δυο μήνες στη Σερβία. Όταν γυρνάω πάλι εδώ, χρειάζομαι ένα μήνα για να επανέλθω, να συνηθίσω, να προσαρμοστώ. Τα πάντα με ενοχλούν, όλα μου είναι αηδιαστικά, όλα, τα πάντα. Και πάλι μου λείπει κάτι από εκεί, μου λείπει.

Ερ: Τι σας λείπει από τη Σερβία;

Α: Ω, Θεέ μου τι μου λείπει από τη Σερβία. Λοιπόν, αυτό είναι κάτι που δεν μπορώ να το περιγράψω με δύο λόγια, το τι μου λείπει. Αυτό το αίσθημα ότι ανήκεις εκεί. Ότι είσαι από εκεί. Ανήκεις εκεί. (Αυτό) Είναι δικό σου και τέλος. Αυτό δεν μπορεί να αλλάξει. Όσο και να είσαι εδώ, είσαι από εκεί και τέλος. Αυτό είναι που μου λείπει. Το ανήκειν στο λαό σου. Μου λείπει αυτό, αυτό μου λείπει. Και αυτή η γλώσσα, και αυτό είναι πολύ σημαντικό. Δεν έχει σημασία πόσο καλά γνωρίζετε αυτήν τη γλώσσα, πάντα η γλώσσα σας, σας λείπει. Να πω η μαμά και ο μπαμπάς, εντάξει η μαμά και ο μπαμπάς. (Isidora, 42)

Όπως έχουμε αναφέρει νωρίτερα η Isidora δεν αισθάνεται ότι είναι αποδέκτη στην Ελλάδα αυτός μπορεί να είναι ένας λόγος που την δυσκολεύει ώστε να αισθανθεί πως ανήκει στην Ελλάδα, παρόλο που έχει την οικογένεια της εδώ.

Η Σερβία, για παράδειγμα είναι σαν τους γονείς είναι άνευ όρων αγάπη και θα την αγαπώ πάντα, όπως και να είναι και ό, τι και να κάνει. Η Ελλάδα είναι σαν σύντροφος, δεν είναι άνευ όρων, εδώ έχουμε στην αρχή, ένα μεγάλο ενθουσιασμό και αγάπη και τότε συνέρχεστε και παραμένει η αγάπη. Αλλά τελικά με το καιρό μπορεί να γίνει αποχρωματισμένη που οφείλεται σε κάποια απογοήτευση, η οποία καταλήγει στο διαζύγιο. Τέτοια είναι η σχέση μου με την Ελλάδα τώρα. (Jana, 36)

Είναι ενδιαφέρον που η Jana χαρακτηρίζει ότι η σχέση με την χώρα υποδοχής και αίσθηση του ανήκειν είναι εξαρτημένη από τους άλλους παράγοντες και την προσωπική εμπειρία.

Αυτοεκτίμηση

Η άνθρωποι έχουν ισχυρό κίνητρο να σκέφτονται θετικά για τον εαυτό τους, όπως και για την εθνοτική τους ταυτότητα και την ομάδα στην οποία αισθάνονται ότι ανήκουν. Με την μετανάστευση η αίσθηση του ατόμου για την αυτοαξία μπορεί να αλλάξει.

Er: Ήσασταν σε θέση να είστε περήφανη για τις αξίες σας στην Ελλάδα;

A: Δεν διαφοροποιώ τις αξίες μου σε σχέση με το αν είμαι στην Ελλάδα ή σε οποιοδήποτε άλλο περιβάλλον. Για μένα, αυτό είναι τα αξιώματα, από τα οποία δεν αποχωρώ όπου και να βρίσκομαι. Για ότι έχω λάβει κάποιο είδος της αξιολόγησης με τη μορφή φιλοφρόνησης για την αγωγή που πήρα, τι εκπαίδευση έχω. Πώς συμπεριφέρομαι σωστά στην κοινωνία, πόσο βοηθάω κάποιον. [...] Αλλά εγώ πάντα είχα στο νου μου ότι πρέπει να είμαι ταπεινή και να δέχομαι αυτό ως επιβεβαίωση για αυτό που μου έδωσαν οι γονείς μου και το περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσα. Αργότερα ο σύζυγός μου, με τον οποίο, είμαι σχεδόν από 16 ετών και γνωριζόμαστε από το '77. Επειδή είναι ένα μέρος της ζωής, φυσικά ωρίμασα και μαζί του. Επειδή είναι Έλληνας, υποθέτω ότι στην ωρίμανση μου, στα χαρακτηριστικά μου και τρόπους, έχω συνδυασμό της σέρβικης και της ελληνικής ηθικής. Ηθική θέλω να πω, όχι με αυτή την κλασική έννοια, αναφερόμενη στην απαγόρευση. Ηθικής που είναι, κώδικες δεοντολογίας δεν ξέρω αν αποκτώνται μόνο στα νεότερα χρόνια ή αργότερα αναβαθμίζονται. (Sofija, 55)

Βλέπουμε ότι υπάρχει ένας συνδυασμός και των δυο πολιτισμικών παραδόσεων στην αυτοεκτίμηση της Sofija. Η ίδια το αναγνωρίζει και το τονίζει. Με αυτόν τον τρόπο η προσωπική της ταυτότητα έχει εμπλουτιστεί μέσα από την Ελληνική επιρροή.

Οι περισσότερες συμμετέχουσες θεωρούσαν ότι το σωστό θα ήταν τα παιδιά τους να πάρουν τις αξίες και από τους δυο λαούς.

Er: Θα προτιμούσες τα παιδιά σου να μεγαλώσουν στο πνεύμα της ελληνικής ή σέρβικης παράδοσης και αξιών;

A: Άκου, το καλύτερο και το ιδανικό θα ήταν να πάρουν το καλό και από την μια και από την άλλη πλευρά. Αυτό θα ήταν ιδανική περίπτωση. Αν θα είναι έτσι αυτό θα δείξει [...] Σίγουρο είναι ότι και ο ένας και ο άλλος, εγώ και σύζυγος μου, θα προσπαθήσουμε να υιοθετήσουν την θετική πλευρά και των δύο παραδόσεων. (Katarina, 38)

Στο σύνολο του δείγματος παρόλο που υπήρξε υψηλή εκτίμηση της χώρας προέλευσης, όσον αφορά την οικογένεια και τα παιδιά ήταν παρών ο σεβασμός για την κουλτούρα στην οποία έχουν βρεθεί και η παραδοχή ότι τα παιδιά τους είναι μέρος και αυτής της κουλτούρας.

Αυτοεκτίμηση και κύρος της χώρας

Το πολιτισμικό κύρος μιας χώρας ή ιδέα που έχουν οι πολίτες μιας χώρας για το κύρος της επηρεάζει την αυτοεκτίμηση τους. Όπως φαίνεται στην έρευνα μας οι ερωτηθείσες δεν θεωρούσαν την χώρα προέλευσης τους ως πολιτισμικά χαμηλότερη όσον αφορά την μόρφωση, την οργάνωση και άλλα.

E: Υπήρξαν κάποιες στιγμές που δεν θα θέλατε να αποκαλύψετε ότι είστε Σέρβα;

A: Όχι, όχι, όχι. Νομίζω ότι πάντα .. πρώτα εγώ δεν είμαι καμία οικονομική μετανάστρια. Δεύτερον προέρχομαι από ένα οργανωμένο κράτος, αποκτήσαμε την εκπαίδευση εκεί. Εμάς τους Σέρβους, οι άνθρωποι πάντα μας εκτιμούσαν και μας αγαπούσαν. Τόσο στον αθλητισμό, όσο και κατά τη διάρκεια του βομβαρδισμού. Νομίζω ότι εδώ είμαστε πολύ καλά αποδεκτοί. Τότε δεν έχετε κανένα λόγο να αισθάνεστε, και δεν είστε πολίτης δεύτερης κατηγορίας. ενδεχομένως να ντρέπεστε ίσως. Αν είχα έρθει από την Αλβανία, τότε δεν ξέρω. (Natalija, 62)

Βλέπουμε ότι η Natalija διαχωρίζει τον εαυτό της από τους οικονομικούς μετανάστες για να αντλήσει κύρος και αυτοπεποίθηση. Η θετικότερη εικόνα που μπορεί να έχει κάποιος για το πολιτισμικό στάτους της χώρας του, τον βοηθάει ώστε να μην απειλείται η ταυτότητα του. Ως μέλος μιας χώρας με ικανοποιητικό κύρος έχει την θετική εικόνα για τον εαυτό του. Η Jasmina μας λέει:

Ερ: Έχετε βρεθεί σε κατάσταση να είστε περήφανη για την συμπεριφορά σας, την παιδεία ...

Α: Απολύτως. Ναι, απολύτως. Απολύτως ναι, αμέσως να σας πω και πολύ συχνά.

Ερ: Μπορείτε να δώσετε κάποιο παράδειγμα;

Α: Αλλά αυτά έχουν πάρα πολύ σχέση με την οικογενειακή παιδεία και με τα πράγματα που μπορείτε να μάθετε στο σπίτι, αλλά όχι μόνο. Έχουν επίσης πολλά να κάνουν με τον κομμουνισμό και με τον αυτοδιαχειριζόμενο σοσιαλισμό. Και με την εκπαίδευση που λάβαμε, και με τις αξίες που πήραμε. [...] Αλλά σας λέω, ότι, όσον αφορά κάποιες ιερές προσωπικές πεποιθήσεις, και τη συμπεριφορά και τις απόψεις για τη ζωή, κατά τη γνώμη μου, έχει να κάνει περισσότερο .. σίγουρα έχει να κάνει με τη χώρα προέλευσής σας, καθώς και με το έθνος από το οποίο προέρχεστε και τον πολιτισμό που αναπτύχθηκε εκεί, αυτό είναι σίγουρα. Ξέρετε τι άλλο δεν υπάρχει σε μεγάλο βαθμό εδώ η κουλτούρα της υγείας. Εδώ ακόμα και σήμερα, δεν υπάρχουν υποχρεωτικές ιατρικές εξετάσεις για τα παιδιά. Δηλαδή εκείνοι δεν έχουν τέτοια κουλτούρα που εμείς είχαμε από το δημοτικό σχολείο, από την πρώτη δημοτικού. Δεν έχουν τους ψυχολόγους στα σχολεία και τα ψυχολογικά τεστ στα σχολεία, για παράδειγμα. Εγώ γεννήθηκα το '61 και πήγα στον ψυχολόγο πριν την εγγραφή στην πρώτη τάξη του δημοτικού, στην επαρχία, '61 γεννήθηκα! Και εκείνοι ακόμα και σήμερα δεν το έχουν. Δεν έχουν τις υποχρεωτικές ιατρικές εξετάσεις. (Jasmina, 54)

Αξίζει να σημειώσουμε σύμφωνα με όσα μας αναφέρει η Jasmina, την άμεση συνεξάρτηση της αυτοεκτίμησης με τη χώρα προέλευσης. Ταυτόχρονα ενδιαφέρον παρουσιάζει η, σε υπερθετικό βαθμό αξία και το αντίστοιχο κύρος που κατέχει η χώρα προέλευσης για την ερωτηθείσα.

Το πολιτισμικό κύρος της Ελλάδας, όπως και ο σεβασμός για την ιστορία και την κουλτούρα της, αποτελεί έναν από τους λόγους που οι συμμετέχουσες στην έρευνα έχουν επιλέξει να μετακινηθούν στην Ελλάδα.

Εγώ ήρθα στην Ελλάδα επειδή αγάπησα την Ελλάδα, χωρίς να την γνωρίζω πραγματικά. [...] Στο πλαίσιο της Γενικής λογοτεχνίας διδάχτηκα Αρχαία ελληνική λογοτεχνία, η οποία έχει αναπτύξει σε μένα μεγάλο ενδιαφέρον και μεγάλη αγάπη για τον αρχαίο πολιτισμό. Αυτός ήταν και ο κύριος λόγος για το ερχομό. [...] Παλαιότεροι και από μένα που έχουν εγκατασταθεί εδώ. Είναι κυρίως οι άνθρωποι που είχαν κάποια αγάπη για την Ελλάδα. Γνώριζαν τον πολιτισμό της αρχαίας Ελλάδας, και τον αγαπούσαν. Όπως και ο Λόρδος Βύρων που ήρθε στην Ελλάδα, καθώς και οι συγγραφείς ταξιδιωτικών διηγημάτων [...] Ο φιλελληνισμός είναι κάτι που υπάρχει. Δηλαδή αυτή η σχέση, η συμπάθεια για τον ελληνικό πολιτισμό, η οποία με κάποιο τρόπο σας συνδέει με την τη σύγχρονη Ελλάδα. (Jasmina, 54)

Μέσα από τον φιλελληνισμό και την αξία που προβάλλει από τον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό τα άτομα αισθάνονται ικανοποίηση που είναι μέρος της σύγχρονης συνέχειας του. Αυτό μπορεί να έχει θετική επιρροή στην αυτοεκτίμηση τους.

Αυτοεκτίμηση και εκτίμηση της χώρας

Όταν βρεθεί μέσα στη νέα τάξη πραγμάτων, ο μετανάστης αναγκάζεται να συγκρίνει το που βρισκόταν με την τωρινή του κατάσταση. Όπως λέει η Jana:

Μερικές φορές νιώθω ότι δεν ανήκω πουθενά. Εγώ πραγματικά έγινα Σέρβα στην Ελλάδα. [...] Επειδή στην Ελλάδα συχνά έπρεπε να απαντάω στο ερώτημα από πού και ποιος είμαι. Τα πράγματα στον κόσμο είναι διατεταγμένα έτσι, ώστε πρέπει να είσαι από κάπου. Να έχεις κάποιες συγκεκριμένες ρίζες και καταγωγή. Άρα ένας λόγος είναι αυτός, δεν είσαι από δω, από που είσαι; Δεύτερος είναι ότι μαθαίνοντας για μια άλλη χώρα και τον πολιτισμό, αρχίζεις να κάνεις τις συγκρίσεις. Του συστήματος των αξιών, των συνήθειων, της εκπαίδευσης, της συμπεριφοράς και λόγω του ότι μ' αρέσουν πιο πολύ, εκτιμώ περισσότερο αυτά που έχω αναφέρει στην Σερβία. Τότε άρχισα περισσότερο και να εκτιμώ ότι προέρχομαι από το σέρβικο λαό. Η Σερβία έχει επίσης υποστεί μεγάλη αδικία και το να είσαι Σέρβος ξαφνικά έχει θεωρηθεί ως κάτι αρνητικό, όπως ήταν η προπαγάνδα. Τότε γεννιέται η ανάγκη να υπερασπιστείς αυτό το λαό και αυτή την ταυτότητα με το καλό παράδειγμα. (Jana, 36)

Έχοντας έρθει στο καινούργιο κοινωνικό περιβάλλον το άτομο έχει αποπροσανατολιστεί και χρειάζεται να βρει τις απαντήσεις στο ποιος είναι και που ανήκει. Η συνεκτικότητα με το ποιος ήταν, ποια ήταν η θέση της στην κοινωνία, έχει απειληθεί. Μέσα από την κατηγοριοποίηση ως ξένη από την χώρα υποδοχής τονίζεται πιο πολύ η Σέρβικη της ταυτότητα. Αντιμέτωπη με το να αναγκάζεται να κάνει την καινούργια αυτοαξιολόγηση έχει μπει στην διαδικασία να συγκρίνει τις δυο ομάδες. Η θετική εικόνα για την κουλτούρα της χώρας προέλευσης μέσω αυτοβελτίωσης οδηγεί στο να νιώθει την ικανοποίηση για τον εαυτό της ως Σέρβα.

Μέσα στην διομαδική σύγκριση έχουν ξεχωρίσει οι τρεις διακρίσεις που επαναλαμβάνονται στους συμμετέχοντες. Η αγωγή, η εκπαίδευση και η φιλία.

- Αγωγή

Οι συμμετέχουσες κατά κάποιο βαθμό φαίνεται ότι εκτιμούσαν περισσότερο την αγωγή στην χώρα τους. Η απάντηση στα ερωτήματα, του τι θέλω να είμαι και τι θέλω να γίνω, είναι αλληλένδετες με τα ερωτήματα, τι δεν θέλω να είμαι και τι δεν θέλω να γίνω. Όπως μας λένε η Sara, η Maja και η Nada:

Πιστεύω ότι και οι Έλληνες σε γενικές γραμμές είχαν ανατραφεί αρκετά ωραία. Μόνο ίσως είναι λίγο κακομαθημένοι σε σχέση με μας. Για π.χ. στην Σχόλη, οι απαιτήσεις και οι επιθυμίες που έχουν, κατά τη γνώμη μου, είναι .. ή η συμπεριφορά απέναντι στους καθηγητές και όλα, κατά τη γνώμη μου είναι ανεπίτρεπτες, δεν ξέρω τι να πω .. μου είναι αδιανόητο εγώ να συμπεριφέρομαι και να μιλάω έτσι μαζί τους. Ενώ εκείνοι γενικά το έχουν, να είναι λίγο αγενείς και να.. Σε αυτό το σημείο για παράδειγμα νιώθω πιο όμορφα που μεγάλωσα στη Σερβία, από ό, τι εδώ. Δεν θα ήθελα να με είχαν μάθει εδώ να συμπεριφέρομαι έτσι. (Sara, 29)

Η Sara αισθάνεται πιο κοντά στις αξίες της, τον τρόπο με τον οποίο μεγάλωσε στην χώρα της. Η αρχή της αυτοεκτίμησης θα βρισκόταν υπό απειλή, αν αισθανόταν πως υποχωρεί από τους τρόπους συμπεριφοράς που έμαθε στην χώρα της. Η υψηλότερη εκτίμηση στις αξίες και στους τρόπους συμπεριφοράς στην χώρα προέλευσης φαίνονται και στην Maja η οποία μας λέει:

Η παιδεία μας είναι να το πω έτσι, κατά κάποιο τρόπο αυστηρότερη. Έχουμε κάποια όρια, σεβόμαστε τα άλλα άτομα. Γενικά, αυτός ο σεβασμός. Να ξέρεις πώς να συμπεριφέρεσαι στο δρόμο, να ξέρεις πώς να συμπεριφέρεσαι δημόσια. Αυτό είναι που εμείς έχουμε, που το έχουμε μάθει, αυτό είναι που μας χαρακτηρίζει. Ενώ οι Έλληνες πιστεύω ότι είναι πολύ πιο ελεύθεροι, πιο χαλαροί, όχι μόνο χαλαροί, λείπουν τα όρια στην συμπεριφορά. Με άλλα λόγια τα πάντα επιτρέπονται, ειδικά στην νέα γενιά. (Maja, 42)

Οι πεποιθήσεις και οι αξίες της εθνοτικής ομάδας κάνουν τους ανθρώπους να αισθάνονται περήφανοι για την ομάδα τους. Μέσα από αυτό έχουν θετική εικόνα για τον εαυτό τους. Κάθε ομάδα έχει την τάση να πιστεύει πως οι αξίες και οι πρακτικές της δικής της ομάδας είναι σωστές και της άλλης με την οποία συγκρίνεται να είναι λανθασμένες.

[..] Είμαστε πιο ανεξάρτητοι, είμαστε πιο δυνατοί, έτσι μου φαίνεται. Δεν είμαστε τόσο πολύ δεμένοι με την οικογένεια, όχι τόσο [..] Είμαστε απλά πιο πολύ ανεξάρτητοι. Εδώ είναι πολύ η οικογένεια και όλοι είναι δεμένοι πολύ μεταξύ τους. Νομίζω ότι αυτό δεν είναι τόσο κάλο. Τότε υπάρχουν πολλές ψυχολογικές παγίδες θα έλεγα. Σε αυτές τις οικογένειες στην Ελλάδα, στην ελληνική νοοτροπία. Δεν θα ήθελα να το έχει το παιδί μου. Θα ήθελα να είναι πιο ελεύθερο όσο αφορά τις σκέψεις. Να μην έχει μέσα του, κάποιους φόβους ή ψυχολογικά εμπόδια που υπάρχουν εδώ. [..] Βασικά η Ελληνική κοινωνία είναι λίγο πιο πολύ ανατολίτικη. Ενώ εμείς είμαστε περισσότερο, δυτικά. Όσο για κάποιες ανοικτές απόψεις, αυτό εννοώ. (Nada, 45)

Βλέπουμε ότι υπάρχει σύγκριση των ομάδων όσον αφορά την αγωγή. Η Nada παρατηρεί τις γεωπολιτισμικές διαφορές μεταξύ των δυο λαών. Η προτίμηση της αγωγής της χώρας προέλευσης προστατεύει την αρχή της αυτοαποτελεσματικότητας θεωρώντας ότι η παιδεία στην Σερβία κάνει τους ανθρώπους περισσότερο ικανούς και ανεξάρτητους.

• Φιλία

Η φιλία όπως φαίνεται για τους Σέρβους είναι πολύ σημαντική. Μέσα από την εκπαίδευση και την αγωγή, όπως και τα περισσότερα παιδικά τραγούδια τονίζουν αρκετά την σημασία της φιλίας. Στην έρευνα η φιλία έχει ξεχωρίσει ως διαφοροποίηση ανάμεσα στους δυο λαούς, ως κάτι που έχουν αναφέρει όλες οι συμμετέχουσες. Όπως λένε και η Jasmina, η Tamara και η Jana:

Οι Σέρβοι αποδίδουν μεγαλύτερη σημασία στις παρέες και τη φιλία. Αν και οι Έλληνες είναι γνωστοί σε αυτό.[..] Αλλά στην ουσία αυτό είναι επιπόλαιο. Οι Έλληνες είναι πιο επιφανειακοί από εμάς. Τουλάχιστον αυτοί εδώ νότια, που τους γνωρίζω καλύτερα, επειδή ανάμεσα τους ζω. [..] Θεωρώ ότι είναι πιο επιπόλαιοι, ιδιαίτερα αυτοί νότια. Αποδίδουν λιγότερη σημασία στην φιλία και στην κοινωνικοποίηση σε σχέση με τους Σέρβους. Αλλά αποδίδουν περισσότερη σημασία στην οικογένεια, στους συγγενείς σε σχέση με τους Σέρβους. Και πολύ συχνά όλες οι κοινωνικές τους σχέσεις επικεντρώνονται μόνο στην οικογένεια. Αλλά είναι πολύ αφοσιωμένοι σε αυτές τις οικογένειες, στις περισσότερες περιπτώσεις.[..]. (Jasmina, 54)

Η σημασία της φιλίας στους Σέρβους μπορούμε να πούμε έχει ρίζα στο γεγονός ότι η κοινωνία τους ήταν προσανατολισμένη στην συλλογικότητα.

Νομίζω ότι κατά κάποιο τρόπο οι φίλες μας, ούτως ή άλλως οποιαδήποτε μορφή επαφής με τους ανθρώπους είναι πιο ειλικρινείς. Ότι επενδύουμε περισσότερο, μπαίνουμε περισσότερο με

την καρδιά στις σχέσεις με τους ανθρώπους [...] Αυτό μερικές φορές μου λείπει. Είναι πολύ δύσκολο να βρεις κάποιον, τουλάχιστον εγώ, οποίος είναι Έλληνας και που μπορώ να τον εμπιστευτώ. Δεν ξέρω πώς να το πω, όχι να εμπιστευτώ, αλλά να χαλαρώσω, ότι αυτό είναι η φιλία. (Tamara, 38)

Στην διαφορά που αισθάνεται η Tamara στις αξίες της φιλίας μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων παρατηρούμε υψηλή εκτίμηση των αξιών της ομάδας στην οποία ανήκει και νιώθοντας πιο όμορφα με τον εαυτό της που έχει κάνει πράξη αυτές τις αξίες.

Είναι σημαντικό να είσαι καλός και ειλικρινής φίλος, στην Σερβία οι φίλιες είναι πιο ισχυρές και διαρκούν μέχρι τον θάνατο. Και εδώ είναι πιο εμφανές το όφελος. Πόσες φορές μου είπαν οι Έλληνες πόσο σημαντικό είναι να έχεις γνωριμίες για να πετύχεις. Με άλλα λόγια, να κρατάς πονηρά κάποιες επαφές για το όφελος σου. Για μένα αυτό είναι πραγματικά πολύ παράξενο και δεν μπορώ να το συνηθίσω. Αυτό μου είναι υποκριτικό. (Jana, 36)

Όταν μιλάμε για την ταυτότητα φαίνεται ότι η φιλία μπορεί να λειτουργήσει και ως κίνητρο θετικής αυτό - εικόνας. Ο άνθρωπος που είναι ειλικρινής φίλος έχει περισσότερο σεβασμό από τα άλλα μέλη της ομάδας στην Σερβία και μέσα από αυτό πηγάζει και αυτοεκτίμηση του. Στην περίπτωση όπου η Jana θα είχε υιοθετήσει τις συμπεριφορές που δεν θεωρεί σωστές ανάλογα με τις αξίες της δεν θα αισθανόταν καλά με τον εαυτό της.

• Εκπαίδευση

Νωρίτερα αναφέραμε ότι οι συμμετέχουσες είχαν την τάση να λένε πως η εκπαίδευση μας ορίζει. Έβρισκαν διαφορετικό το εκπαιδευτικό σύστημα στις δυο χώρες. Το εκπαιδευτικό σύστημα με την εγωκεντρική τάση, που οι συμμετέχουσες πιστεύουν ότι το χαρακτηρίζει δημιουργεί την ιδέα στους Έλληνες να πιστεύουν ότι είναι σημαντικότεροι από τους “άλλους” λαούς. Με αποτέλεσμα οι συμμετέχουσες να υπερεκτιμούν το δικό τους σύστημα εκπαίδευσης. Η Jana και η Nada λένε:

Το Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι εγωκεντρικό. Ενώ στη Σερβία είναι αρκετά ευρύ και μαθαίνουμε για διαφορετικούς πολιτισμούς, την ιστορία και τη λογοτεχνία τους. Έτσι ώστε, το έχω ήδη πει, νομίζω ότι για αυτό το λόγο οι Σέρβοι έχουν ευρύτερη εικόνα, είναι πιο φιλελεύθεροι, και έχουν περισσότερο σεβασμό για τους άλλους πολιτισμούς. Δεύτερον μου φαίνεται ότι ο τρόπος της παιδείας στη Σερβία είναι υγιέστερος. Τα παιδιά είναι πιο ανεξάρτητα και ως εκ τούτου έχουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και είναι καλύτερα προετοιμασμένα για τη ζωή. (Jana, 36)

Η διαφορά στο εκπαιδευτικό σύστημα όπως βλέπουμε σε αυτό που μας λέει η Jana μπορεί να έχουν επίδραση στα επίπεδα αυτοεκτίμησης και αυτοαποτελεσματικότητας. Επίσης το ευρύ εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να αποδυναμώσει τη σημασία που έχουν στην ταυτότητα οι αρχές της μοναδικότητας και της συνεκτικότητας.

*Ερ: Πιστεύετε ότι οι Έλληνες και οι Σέρβοι μοιράζονται τον ίδιο τρόπο σκέψης;
[...] Εκείνοι αρκετά νομίζουν, νομίζουν ότι ... έχουν πολύ υψηλή γνώμη για το εαυτό τους, για την ιστορία τους. Ακόμη και ολόκληρο το σύστημα παιδείας είναι εγωκεντρικό. Πολύ μαθαίνουν για τον εαυτό τους και δεν μαθαίνουν για τους άλλους ανθρώπους, για άλλες χώρες, άλλους πολιτισμούς. Στη συνέχεια, ως συνέπεια, πιστεύουν ότι οι άλλες κουλτούρες είναι κατώτερες που λέμε. Σε αυτό το σημείο είναι όπου νομίζω πως διαφέρουμε λίγο. Εμείς αγαπάμε και*

εκτιμούμε αρκετά όλους, όλους τους άλλους πολιτισμούς. Εκτιμούμε και τον δικό μας. Όμως γνωρίζουμε αρκετά και για τους άλλους λαούς, πολιτισμούς και γεγονότα στο κόσμο. Είναι πιο επικεντρωμένοι στον εαυτό τους. Στην ιστορία τους, έτσι νομίζουν ότι αυτοί έχουν ανακαλύψει τον κόσμο. (Nada, 45)

Στο προηγούμενο απόσπασμα μπορούμε να δούμε πως η μοναδικότητα την οποία μπορεί να αισθάνονται οι ντόπιοι ως μέλη της εθνοτικής τους ομάδας επηρεάζει την αυτοεκτίμηση των ατόμων που αισθάνονται ότι ανήκουν σε μια άλλη ομάδα. Όμως, μπορεί στην συγκεκριμένη περίπτωση να περιμέναμε πως οι μετανάστες θα αισθάνονταν κατώτεροι, αντιθέτως οι ερωτηθείσες εκφράζουν μόνο θυμό και μεγαλώνει η εκτίμηση που έχουν για δική τους χώρα, μέσα από το αίσθημα της μοναδικότητας των γηγενών.

Μοναδικότητα

Οι άνθρωποι έχουν την ανάγκη να αισθάνονται ότι είναι μοναδικοί και ξεχωριστοί σε σχέση με τους άλλους. Στην έρευνα μας δεν τόνιζαν τόσο πολύ ότι αισθάνονται ως ξεχωριστοί. Ένας λόγος μπορεί να είναι ότι μεγάλωσαν σε ένα σύστημα όπου υπήρχε συλλογικότητα και στο οποίο ο ατομισμός δεν ήταν επιθυμητός σε μεγάλο βαθμό. Η Natalija μας λέει:

Ερ: Σας κάνει κάτι να είστε ιδιαίτερη, μοναδική;

Α: Τι με κάνει μοναδική ... Δεν μπορώ να απαντήσω σε αυτή την ερώτηση. Κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός και ανεπανάλητος είμαι μια από αυτούς. Δεν θα υπάρχει άλλος σαν εμένα. Είμαι τώρα, όταν πεθάνω, ποτέ ξανά. Είμαστε όλοι μοναδικοί. Έτσι θα απαντούσα. Τι τώρα να πω ότι είμαι πιο έξυπνη από τους άλλους, από κάποιους είμαι, από κάποιους δεν είμαι. Ξέρω πολλές γλώσσες, Σέρβικα, Ελληνικά, Αγγλικά, Ρωσικά, ξέρουν και άλλοι δέκα, και; Δεν είναι ιδιαιτερότητα μου. Ίσως είμαι αυστηρός κριτής, αυστηρή με τον εαυτό μου.. Δεν έχω ιδέα. Τι σημαίνει να είσαι ξεχωριστός; Εξ ορισμού, δεν ξέρω. (Natalija, 62)

Το να νιώθει κανείς μοναδικός μπορεί να οφείλεται στα ατομικά χαρακτηριστικά τα οποία πιστεύει ότι έλαβε από την χώρα καταγωγής του.

Κάποια μοναδικότητά υπάρχει παντού, έχω κάποια άλλα χαρακτηριστικά σε σχέση με τους συναδέλφους μου. Τα οποία ίσως, να πούμε έτσι, υπάρχουν λόγω του ότι μεγάλωσα στο περιβάλλον μας. Αυτό είναι και η σχέση μου με τους πελάτες, και η εργασιακή ικανότητα. Αφιερώνομαι πολύ περισσότερο στην δουλειά. Νομίζω ότι αυτό με κάνει πραγματικά ιδιαίτερη σε σχέση με την εργασιακή μου ομάδα. (Maja, 42)

Η μοναδικότητα μπορεί να προκύψει από τα 'ξενικά' εξωτερικά χαρακτηριστικά του ατόμου στη περίπτωση αυτή, όπως η Jana θεωρεί ότι είναι ξεχωριστή στην Ελλάδα λόγω της εξωτερικής της εμφάνισης.

Ε: Τι σε κάνει διαφορετική σε σχέση με τους Έλληνες;

Α: Με την πρώτη ματιά. Αυτό ας πούμε δεν με κάνει τόσο διαφορετική στη Σερβία. Εδώ το συνειδητοποίησα λόγω του ότι έχει τεθεί σε πρώτο πλάνο. Στην πραγματικότητα στην Ελλάδα έλαβα εις γνώση την ομορφιά μου. (Jana, 36)

Όσον αφορά όμως την διαφορά σε σχέση με τους Σέρβους στην Σερβία, υπήρχε η τάση να αισθάνονται ότι η εμπειρία της ζωής στην Ελλάδα τους κάνει πιο ιδιαίτερους. Όπως λέει η Μαја.

Ερ: Όταν επισκέπτεσαι τη Σερβία, βλέπεις τον ίδιο το εαυτό σου, όπως, πριν έρθεις στην Ελλάδα;

Α: Νιώθω πολύ δυνατότερη. Σαν να έχω μια καινούργια εμπειρία σε σύγκριση με ανθρώπους που έμειναν εκεί. (Μαја, 42)

Μοναδικότητα και αυτοεκτίμηση

Ως στρατηγική αντιμετώπιση για να κρατήσουν κατάλληλο το επίπεδο της μοναδικότητας και της αυτοεκτίμησης, στα υποκείμενα αναδεικνύεται η αίσθηση της αυταξίας και της ιδιαιτερότητας, όπως πιστεύουν λόγω του ότι εμπλουτίζονται οι γνώσεις τους και αποκτούν εμπειρία μέσα από τις δυσκολίες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι. Μέσα από αυτό και η κατηγορίες “ξένος”, “μετανάστης” αλλάζουν χροιά από αρνητικές πια αποκτούν θετική υπόσταση.

θα πρέπει διπλάσια να εκτιμάτε περισσότερο τον μετανάστη, ή ονομαστέ τον όπως θέλετε, [...] Κάποιος που έχει μετακινηθεί σε άλλη χώρα, για οποιοδήποτε λόγο. θέλει πολύ περισσότερο κόπο από τους ντόπιους για να ... ή από κάποιον που δεν έχει μετακινηθεί από την πατρίδα του. Να προσαρμοστεί και να καταφέρει όλα τα πράγματα που θα ήθελε. Τότε, σχεδόν καθολικά, αν δεν θέλετε να πω απολύτως. Σχεδόν απολύτως θεωρώ ότι η προσωπικότητα μου εξελίχτηκε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Νομίζω ότι απέκτησα την εμπειρία, τις συνήθειες και τις πεποιθήσεις που έχουν εμπλουτίσει την προσωπικότητα μου με έναν θετικό τρόπο. [...] Επιπλέον, συχνά συνήθιζα να τονίζω ότι το να είσαι ξένος σε μια χώρα και να μάθεις μια καινούργια γλώσσα και να προσαρμοστείς στο περιβάλλον, να ενοποιηθείς, να ενσωματωθείς, όπως θέλετε να το πείτε. Κάνει τον άνθρωπο, τον μετανάστη από οποιαδήποτε αιτία μετανάστη, πολύ πιο πολύτιμο κατά κάποιο τρόπο. Από τους ανθρώπους που παρέμειναν στη χώρα τους. Πολυτιμότερος με ποια έννοια, πολύτιμος όσον αφορά την εμπειρία, την προσπάθεια, την ευελιξία. (Sofija, 55)

Η αρχή της ιδιαιτερότητας στην έρευνα μας δεν ήταν τόσο ισχυρό κίνητρο για την ταυτότητα όταν πρόκειται για την ατομική μοναδικότητα, όμως μέσα από την μετανάστευση αποκτούσε σημαντική δυναμική κάνοντας τα άτομα να θεωρούν ότι λόγω της μετανάστευσης είναι πιο αποτελεσματικοί και έχουν περισσότερες γνώσεις. Κάτι το οποίο τους κάνει να αισθάνονται πιο ξεχωριστοί και ότι ως μετανάστες αξίζουν πιο πολύ.

Συμπεράσματα

Ερευνήσαμε την ενδοατομική σύγκρουση στην ταυτότητα των μεταναστών στην Ελλάδα, πιο συγκεκριμένα αναλύσαμε αυτή τη σύγκρουση σε 13 γυναίκες σέρβικης καταγωγής που μένουν μόνιμα στην Ελλάδα, ακολουθώντας τη θεωρία των Μηχανισμών Επεξεργασίας της Ταυτότητας (Breakwell, 1986, 1992, 2001, 2010). Το ερευνητικό μας ερώτημα ήταν πως η μετανάστευση επηρεάζει τις τέσσερις κινητήριες αρχές της θεωρίας MET (συνεκτικότητα, ιδιαιτερότητα, αυτοεκτίμηση και αυτοαποτελεσματικότητα). Ποια από τις τέσσερις αρχές δημιουργεί μεγαλύτερη απειλή για την Σέρβικη ταυτότητα αυτών των γυναικών και με βάση ποιες αρχές, θα δεχθούν ή όχι τα στοιχεία της Ελληνικής ταυτότητας.

Οι Κουλτούρες και υπο-κουλτούρες διαφέρουν ως προς τα επίπεδα της συνεκτικότητας, της ιδιαιτερότητας, της αυτοεκτίμησης και της αυτοαποτελεσματικότητας που κρίνονται σημαντικά για την ταυτότητα. Επίσης διαφέρουν ως προς τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να ιεραρχούνται οι τέσσερις αρχές. (Vignoles et al., 1999). Στην έρευνα των Jaspal και Cinnirella (2010), η ομοφυλόφιλη ταυτότητα των Άγγλο - Πακιστανών φάνηκε να συνδέεται ελάχιστα με την αυτοαποτελεσματικότητα από ό, τι με άλλες αρχές της ταυτότητας. Στην δική μας έρευνα η αρχή της αυτοαποτελεσματικότητας ήταν ουσιώδους σημασίας για την ισορροπία της ταυτότητας. Η μη ικανοποιητικού επιπέδου αρχή της αυτοαποτελεσματικότητας στις συμμετέχουσες απειλούσε σημαντικά την ταυτότητα, προκαλώντας αρνητικές ψυχολογικές επιπτώσεις, όπως αίσθηση ανασφάλειας, χαμηλή αυτοπεποίθηση, θύμο κτλ. Η επαγγελματική καταξίωση ήταν ο πιο σημαντικός παράγοντας για την βελτίωση της αυτοαποτελεσματικότητας. Μέσα από το ικανοποιητικό επίπεδο της αρχής αυτοαποτελεσματικότητας, τα άτομα είχαν πιο έντονη αίσθηση του ανήκειν στην Ελλάδα, ακόμα και σε σύγκριση με τα άτομα που είχαν οικογένεια στην Ελλάδα, ενώ δεν ήταν ικανοποιημένα με το επάγγελμα τους. Η σημασία της αυτοαποτελεσματικότητας φάνηκε, όταν η συμμετέχουσα στο κλείσιμο της συνέντευξης λέει “ Κοίτα αυτή τη στιγμή είμαι ικανοποιημένη από την ζωή μου”, υποδηλώνοντας ότι όλα όσα είπε εξαρτώνται από τα επίπεδα της αυτοαποτελεσματικότητας. Στην έρευνα μας λοιπόν η αυτοαποτελεσματικότητα φάνηκε να επηρεάζει και τα επίπεδα των άλλων αρχών.

Είναι ενδιαφέρον το εύρημα μας, ότι περισσότερη επίδραση στην διαμόρφωση της ταυτότητας έχει η αρχή της αυτοαποτελεσματικότητας. Αυτό το αποτέλεσμα μπορεί να οφείλεται στην μετανάστευση λόγω του ότι οι ευκαιρίες να αναδειχθούν οι ικανότητες τους στην χώρα υποδοχής είναι περιορισμένες, πράγμα που φάνηκε μέσα από την έρευνα μας. Αναρωτιόμαστε αν θα συνέβαινε το ίδιο χωρίς την εμπειρία της μετανάστευσης.

Στην ταυτότητα των Βρετανών - Σιχ, τα στοιχεία δείχνουν ότι οι αρχές της συνεκτικότητας και της μοναδικότητας ήταν περισσότερο ευαίσθητες στην απειλή και τις υπερασπίστηκαν πιο θερμά οι συμμετέχοντες (Jaspal, 2013). Στις συμμετέχουσες της δικής μας έρευνας η συνεκτικότητα της ταυτότητας αρχικά απειλήθηκε λόγω των ριζοσπαστικών εξωτερικών παραγόντων (πόλεμος στην πρώην Γιουγκοσλαβία) και στην συνέχεια λόγω της μετανάστευσης. Η διάλυση της χώρας οδήγησε σε μεγάλες αλλαγές στην πολιτική, στην οικονομία, στο κύρος της χώρας, τα πιστεύω, τις πεποιθήσεις των ατόμων. Αυτές οι αλλαγές που έχουν βιώσει φαίνεται ότι αποδυναμώνουν την σημασία της συνεκτικότητας για την ταυτότητα και κάνουν τα άτομα πιο ευέλικτα στην αποδοχή αλλαγών. Επίσης τα κάνει να δέχονται πιο εύκολα στοιχεία της ταυτότητας των ντόπιων, αν αυτά θεωρούν, ότι τις κάνουν πιο αποτελεσματικές. Η εθνοτική ταυτότητα δεν είναι προέχουσα σημασίας στην ζωή.

Οι κοινωνικό πολιτισμικές συνθήκες όντως επηρεάζουν την διαμόρφωση της ταυτότητας. Η οικονομική κατάσταση και το κύρος της Ελλάδας λόγω της οικονομικής κρίσης των τελευταίων χρόνων, μπορεί να έχουν επηρεάσει την εξέλιξη στην διαμόρφωση της ταυτότητας των μεταναστών. Στο συγκεκριμένο δείγμα, όπου είχαμε την ιδιαίτερη περίπτωση ανθρώπων, έχει ήδη αποδυναμωθεί η αρχή της συνεκτικότητας. Οι νέες δυσχερείς κοινωνικό - οικονομικές συνθήκες που αναβιώνουν τα υποκείμενα στην χώρα υποδοχής το επιβεβαιώνουν.

Η ένταξη στην ομάδα αποτελεί σημαντικό μέρος του εαυτού (Tajfel & Turner, 1979), η αρχή της αυτοεκτίμησης θα μπορούσε εύλογα να είναι το κίνητρο για να διατηρηθεί και να ενισχυθεί μια θετική αντίληψη για τα μέλη της ομάδας. Σύμφωνα με την Breakwell (1986) η σύγκριση ανάμεσα σε ανώτερες και κατώτερες κοινωνικές ομάδες, αυξάνει τον αυτοσεβασμό και την αρχή της

αυτοεκτίμησης της ταυτότητας των ισχυρότερων. Η αυτοεκτίμηση όπως και η εκτίμηση της χώρας προέλευσης στο συγκεκριμένο δείγμα ήταν αρκετά υψηλές. Η ατομική αυτοεκτίμηση φαίνεται πως είναι στενά συνδεδεμένη με την θετική εκτίμηση της χώρας.

Οι Timotijevic και Breakwell (2000) στην έρευνα τους βρήκαν ότι η μοναδικότητα στους μετανάστες ως μέλη μειονοτικής ομάδας μπορεί να ενισχυθεί ή να απειληθεί. Στην έρευνα μας η ατομική μοναδικότητα δεν φάνηκε να ήταν σημαντική για την ταυτότητα, αυτό μπορεί να οφείλεται στην συλλογικότητα, η οποία υπήρχε στην κοινωνία από την οποία προέρχονται. Ενώ μέσα από την εκτίμηση του ατόμου ως μετανάστης, αισθάνεται περισσότερο μοναδικός και μέσα από αυτή την θετική αυτοεκτίμηση βελτιώνεται η αίσθηση που έχει για την ταυτότητά του.

Πιστεύουμε ότι θα υπήρχαν διαφορετικά αποτελέσματα στους Σέρβους μετανάστες σε μια άλλη χώρα. Όχι μόνο λόγω του ότι υπήρχε υψηλή προσλαμβανόμενη συμβατότητα μεταξύ των δυο λαών, αλλά και καθώς το κίνητρο για τον ερχομό στην Ελλάδα, στις περισσότερες γυναίκες του δείγματος, ήταν το συναισθηματικό υπόβαθρο, είτε για τον σύντροφο τους, είτε για την ίδια την χώρα, επιδρά άμεσα στην αντίληψη τους. Συγχρόνως οι άνθρωποι, οι οποίοι έχουν αποκτήσει συγγενικές σχέσεις με τους ντόπιους, είναι περισσότερο ενσωματωμένοι στην χώρα.

Τελειώνοντας πρέπει να σημειώσουμε ότι την ποιοτική αυτή έρευνα, θα ήταν ενδιαφέρον, αν μπορούσαμε να την συγκρίνουμε με τα αποτελέσματα πριν την οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Επίσης μελλοντικές έρευνες θα ήταν χρήσιμο να γίνουν με διαφορετικές ομάδες, άλλα και με τα άτομα σέρβικης καταγωγής σε άλλες χώρες.

Βιβλιογραφία

- Bandura, A. (1977). Self efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191–215.
- Bardi, A., Jaspal, R., Polek, E., & Shalom H. Schwartz, Sh.H. (2014) Values and Identity Process Theory: theoretical integration and empirical interactions pp. 175-200 In Jaspal, R., Breakwell, G., *Identity Process Theory: Identity, Social Action and Social Change*. Cambridge University
- Breakwell, G. M. (1986). *Coping with threatened identities*. London: Methuen.
- Breakwell, G.M. (1988). Strategies adopted when identity is threatened. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 1(2), 189-203.
- Breakwell, G. M. (1992). Processes of self-evaluation: efficacy and estrangement. In G. M. Breakwell (ed.), *Social psychology of identity and the self concept* (pp. 33–55). London: Academic Press/Surrey University Press.
- Breakwell, G. M. (1993). Social representations and social identity. *Papers on Social Representations*, 2(3), 1–20.
- Breakwell, G. M. (2001). Social representational constraints upon identity processes. In K. Deaux and G. Philogene (eds.), *Representations of the social: bridging theoretical traditions* (pp. 271–84). Oxford: Blackwell.
- Breakwell, G. M. (2010). Resisting representations and identity processes. *Papers on Social Representations*, 19, 6.1–6.11.
- Chryssochoou, X., & Lyons, E. (2011). Perceptions of (in)compatibility between identities and participation in the national polity of people belonging to ethnic minorities. In A. E. Azzi, X. Chryssochoou, B. Klandermans and B. Simon (eds.), *Identity and participation in culturally diverse societies* (pp.69–88). Wiley-Blackwell, Oxford.
- Ethier, K. & Deaux, K. (1994) Negotiating social identity when contexts change: Maintaining identification and responding to threat.. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 67(2), 243-251.
- Gergen, K.J. (1982) From self to science: what is there to know?, in J.Suls (ed.) *Psychological Perspectives on Self*, vol. 1, Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum Associates.
- Hraba, J., & Grant, G. (1970). Black is beautiful: Are-examination of racial preference and identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 398-402.
- Jaspal, R., & Cinnirella, M. (2010). Coping with potentially incompatible identities: accounts of religious, ethnic and sexual identities from British Pakistani men who identify as Muslim and gay. *British Journal of Social Psychology*, 49(4), 849–870.
- Jaspal, R., & Cinnirella, M. (2012). The construction of ethnic identity: insights from identity process theory. *Ethnicities*, 12(5), 503–530.
- Jaspal, R. (2013). British Sikh Identity and the Struggle for Distinctiveness and Continuity. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 23(3), 225-239.

- Jaspal, R., Breakwell, G., eds. (2014). *Identity Process Theory: Identity, Social Action and Social Change*. Cambridge University
- Long, K., & Spears, R. (1997). The self-esteem hypothesis revisited: Differentiation and the disaffected. In R. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers, & S. A. Haslam (Eds), *The social psychology of stereotyping and group life* (pp. 296-317). Oxford: Blackwell.
- Μαράτου-Αλιφάντη Λ., & Γαληνού Π. (1999) , «Πολιτισμικές ταυτότητες: από το τοπικό στο παγκόσμιο;» στο Κωνσταντόπουλος, Χ., Μαράτου-Αλιφάντη, Λ, Γερμανός, Δ., κ.α., *Εμείς και οι «Άλλοι»: Αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα*, Τυπωθήτω, Αθήνα.
- Portes, A., Celaya, A., Vickstrom E., & Aparicio, R. (2011). Coming of age in Spain: the self-identification, beliefs and self-esteem of the second generation. *The British Journal of Sociology*, 62:3, 387-417
- Reicher, S., & Hopkins, N. (2001). Psychology and the end of history: a critique and a proposal for the psychology of social categorization. *Political Psychology*, 22, 383–407.
- Reicher, S., & Hopkins, N. (2001). *Self and nation: categorization, contestation and mobilization*. London: Sage.
- Rubin, M., & Hewstone, M. (1998). Social identity theory's self-esteem hypothesis: A review and some suggestions for clarification. *Personality and Social Psychology Review*, 2, 40-62.
- Sani, F., Bowe, M., Herrera, M., Manna, C.Cossa, T., Miao, X., & Zhou, Y. (2007). Perceived collective continuity: Seeing groups as entities that move through time. *European Journal of Social Psychology*, 37, 1118–1134. doi:10.1002/ejsp.430
- Sani, F., Herrera, M., & Bowe, M. (2009). Perceived collective continuity and ingroup identification as defence against death awareness. *Journal of Experimental and Social Psychology*, 45, 242-245. doi.10.1016/j.jesp.2008.07.019
- Sedikides, C., & Strube, M. J. (1997). Self-evaluation: To thine own self be sure, to thine own self be good, to thine own self be better. In M.P. Zanna (ed), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 29, pp. 209-296). New York: Academic Press.
- Smith, J.A., Jarman, M., Osborn, M., (1999). Doing interpretative phenomenological analysis. In *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods*, Murray, M., Chamberlain, K. (eds). Sage Publications: London.
- Sürig, I., & Wilmes, M. (2011). Die Integration der zweiten Generation in Deutschland: Ergebnisse der TIES- Studie zur türkischen und jugoslawischen Einwanderung. Osnabrück: *Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS)*, Universität Osnabrück.
- Lesley, S. (2007). Doing Interpretative Phenomenological Analysis pp. 50-64 in Lyons, E. & Coyle, A. *Analysing qualitative data in psychology*. London: Sage.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin and S. Worchel (eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Timotijevic, L., & Breakwell, G. M. (2000). Migration and threats to identity. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10, 355–372.

- Vaughan, G. M. (1986). Social change and radical identity: Issues in the use of picture and doll measures. *Australian Journal of Psychology*, 38, 359-370.
- Vignoles, V.L., Regalia, C., Manzi, C., Gollidge, J. & Scabini, E. (2006) Beyond self-esteem: influence of multiple motives on identity construction. *Journal of Personality and Social Psychology* 90: 308–333.
- Vignoles, V.L., Chrysoschoou, X. & Breakwell, G.M. (2002) Evaluating models of identity motivation: Self-esteem is not the whole story. *Self and Identity* 1: 201–218.
- Vignoles, V. L. (2011). Identity motives. In S. J. Schwartz, K. Luyckx & V. L. Vignoles (eds.), *Handbook of identity theory and research* (pp. 403–432). New York: Springer.
- Wright, C. et al. (2007) The Extended Contact Effect: Knowledge of Cross-Group Friendships and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1997, Vol. 73. No. 1, 73-90

Παράρτημα

Συνέντευξη

Σας ευχαριστώ που δεχτήκατε την συνέντευξη. Σας ενημερώνω ότι δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις. Με ενδιαφέρει να πείτε την γνώμη σας. Σας ευχαριστώ που δεχτήκατε η συνέντευξη να μαγνητοφωνηθεί. Η συμμετοχή σας είναι ανώνυμη, το όνομα σας δεν θα φαίνεται πουθενά. Τα δεδομένα θα χρησιμοποιηθούν μόνο για ερευνητικό σκοπό.

- Πείτε λίγο για τον εαυτό σας. Ποιος ήταν ο λόγος που αποφασίσατε να έρθετε στην Ελλάδα; Γιατί επιλέξατε την Ελλάδα; Πότε ήρθατε;

- **Η διαχρονική και διαπεριστασιακή συνεκτικότητα (η αίσθηση ότι ο εαυτός παραμένει ίδιος)**

1. Τι άλλαξε στον τρόπο που βλέπετε τον εαυτό σας από τότε που ήρθατε στην Ελλάδα;
2. Από τότε που ήρθατε στην Ελλάδα, νοιώθετε ότι έχετε αλλάξει, ότι είστε ο ίδιος άνθρωπος;
3. Ποια στοιχεία του εαυτού σας έχουν αλλάξει και ποια έχουν μείνει τα ίδια;
4. Όταν επισκέπτεστε την Σερβία, νοιώθετε ίδιο τον εαυτό σας με τότε, πριν δηλαδή μεταναστεύσετε στην Ελλάδα;
5. Ποια γλώσσα χρησιμοποιείται στο σπίτι σας;

- Σε ποια γλώσσα σκέφτεστε;
- Διατηρείτε τις σερβικές παραδόσεις στην Ελλάδα; Πόσο σας είναι σημαντικό αυτό;
- Γιορτάζεται θρησκευτικές και εθνικές εορτές της Σερβίας στην οικογένεια σας;
- Τι σημαίνει να είσαι Σέρβος / Έλληνας κατά την γνώμη σας;
- Νιώθετε την Ελλάδα/ Σερβία σαν πατρίδα σας. Που αισθάνεστε ότι είναι το σπίτι σας;

- **Η ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλες ταυτότητες (το άτομο είναι μοναδικό)**

1. Ποια στοιχεία του εαυτού σας θεωρείτε ότι σας χαρακτηρίζουν;
- (Τι σας κάνει διαφορετική από τους άλλους; Παρατηρείτε πάνω σ' αυτό το θέμα κάποια διαφορά σε σχέση με το όταν ζούσατε στην Σερβία.)
2. Θα λεγάτε ότι σε κάποιες καταστάσεις είναι πιο εμφανή (τονίζεται πιο πολύ) η ιδιαιτερότητα/ μοναδικότητα σας;
3. Τι σας κάνει ξεχωριστή με άλλους Σέρβους στην Σερβία, με άλλους Σέρβους στην Ελλάδα, με άλλους Έλληνες;

- **Η αυτοαποτελεσματικότητα/αίσθηση ελέγχου**

1. Πιστεύετε ότι οι ικανότητές σας έχουν παραμείνει στο ίδιο επίπεδο από τότε που φύγατε από την Σερβία; Τι αλλαγές έχετε παρατηρήσει;

2. Είστε αισιόδοξη για την ζωή σας στην Ελλάδα;
  3. Νιώθετε/πιστεύετε ότι οι δραστηριότητες στην καθημερινότητά σας ολοκληρώνονται με την ίδια επιτυχία σε σύγκριση με το όταν ζούσατε στην Σερβία;
  4. Έχετε υιοθετήσει τον ελληνικό τρόπο ζωής για να αντεπεξέλθετε κοινωνικά στην Ελλάδα;
- **Η αυτοεκτίμηση (αίσθηση αυτοαξίας, πόσο καλή ή κακή είναι η ταυτότητα). (εαυτού/ ομάδας)**
    1. Θα προτιμούσατε τα παιδιά σας να μεγαλώσουν με ελληνικές ή σέρβικες παραδόσεις /αξίες ; Για πιο λόγο το προτιμάτε;
    2. Έχει αλλάξει η αίσθηση που έχετε για την αυτό-εικόνα σας από τότε που ήρθατε στην Ελλάδα;
    3. Έχετε βρεθεί σε κατάσταση να είστε περήφανη για τις αξίες σας σε σύγκριση με τους άλλους.

- **Επιπλέον ερωτήσεις**

- Έχετε φίλους Σέρβους/ Έλληνες; Κάνετε περισσότερο παρέα με τους Σέρβους ή Έλληνες, γιατί; (Πόσο συχνά έχετε επαφή με τους άλλους Σέρβους, πόσο με τους Έλληνες. Συμμετέχετε σε δραστηριότητες της σέρβικης κοινότητας, πόσο σημαντικό σας είναι αυτό Θα θέλατε να έχετε περισσότερους φίλους Έλληνες.)
  - Πώς η οικογένεια σας/οι φίλοι σας /οι Έλληνες /οι Σέρβοι αντιδράνε στα νέα στοιχεία στην ταυτότητα σας;
  - Υπάρχει για σας διαφορά στην ποιότητα ζωής στην Ελλάδα και την Σερβία;
  - Πιστεύεται πως όλοι, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, έχουν τις ίδιες ευκαιρίες επιτυχίας στην Ελλάδα;
  - Είστε ευχαριστημένη από την ζωή σας στην Ελλάδα;
  - Κατά πόσο αισθάνεστε ότι μοιράζεστε τον ίδιο τρόπο σκέψης με τους Έλληνες/ Σέρβους;
  - Πιστεύετε ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στους Σέρβους και τους Έλληνες ως προς τον τρόπο ζωής; Ποιες είναι αυτές οι διαφορές / τα κοινά.
  - Όταν κάποιος μπροστά σας επικρίνει τους Έλληνες, έχετε την αίσθηση ότι επικρίνει και εσάς την ίδια;
  - Υπάρχει ασυμβατότητα μεταξύ της Ελληνικής και της Σέρβικης ταυτότητας; Τι νομίζετε εσείς, τι νομίζουν οι Έλληνες, τι νομίζουν οι Σέρβοι. (Πιστεύετε ότι οι Έλληνες θα σας δέχονταν ως Ελληνίδα;)
  - Αισθάνεστε περισσότερο Ελληνίδα / Σέρβα;
- Πότε; (αναδύεται η μια ταυτότητα και πότε η άλλη;)
- Υπάρχουν στιγμές που δεν θέλετε να αποκαλύψετε την σέρβικη σας ταυτότητα;
  - Πως περιγράφεται το εαυτό σας;
- Θα λέγατε ότι η εμπειρία ζωής στην Ελλάδα επέφερε κάτι θετικό ή αρνητικό και εμπλούτισε τελικά προσωπικότητά σας, τη γνώση και τις ικανότητές σας με το που ήρθατε στην Ελλάδα;